

Ιεροψάλτης εν τη Λατρεία

ΕΚΕΙΝΟ ΔΙΑ ΤΟ ΟΠΟΙΟΝ δικαιούται ασφαλώς να καυχάται η Ορθόδοξος Εκκλησία μας είναι η θεία Λατρεία της. Καμμία άλλη Εκκλησία δεν έχει τον λατρευτικόν πλούτον της Ορθοδοξίας, όστις αποτελεί ταυτοχρόνως και την δόξαν αυτής. Είναι θησαυρός αμυθήτου αξίας, πραγματικόν διδασκαλείον θεϊκής μυσταγωγίας, ενσάρκωσις του Μυστηρίου του Ιησού Χριστού, τόπος μυστηρίου και «βαλανείον πνευματικόν» κατά την χαρακτηριστική έκφρασιν του ιερού Χρυσοστόμου. Η πλούσια και παλμώδης Λατρεία μας είναι η αναπνοή της Εκκλησίας μας. Το ομολογούν και το αναγνωρίζουν και ετεροδόξοι ακόμη, οι οποίοι τον ανεκτίμητον τούτον θησαυρόν θεωρούν ως μοναδικήν ευκαιρίαν, καθ' ην το προσωρινόν αδελφώνεται προς το αιώνιον, η γη προς τον ουρανόν, ο άνθρωπος προς τον Θεόν. Πράγματι, η όλη ατμόσφαιρα της ορθοδόξου Λατρείας καθίσταται «όχημα της πνευματικής θρησκευτικής εμπειρίας» καθιστώσα τον άνθρωπον «θείας κοινωνόν φύσεως». Ο ορθόδοξος ναός, κατά τον μέγαν Χρυσόστομον, «άνιστησι το φρόνημα και ουκ αφήσι μεμνήσθαι των παρόντων, μεθίστησιν από γης εις ουρανόν». Αποβαίνει εργαστήριον ψυχικής καλλιέργειας και τόπος γαληνεύσεως χαρακτήρων, μεταποιουμένης της ψυχής εις Ναόν του Κυρίου άγιον. Είναι η μεγάλη, η αναντικατάστατος προσφορά της μητρός μας Εκκλησίας εις την πνευματικήν μας πορείαν.

Εις τας ημέρας μας παρατηρείται εν ζωηρόν ενδιαφέρον των ετεροδόξων δια την γνωριμίαν του ορθοδόξου λατρευτικού μας θησαυρού και μία ισχυρά τάσις επιστροφής προς την λατρευτικήν παράδοσιν της Εκκλησίας μας, η οποία μόνη αυτή «διετήρησε το λειτουργικόν πνεύμα της αρχαίας Εκκλησίας» ως ομολογεί ο Rousseau (Histoire du Mouvement Liturgique Paris 1945, σ. 188). Αλλά και εις τους κόλπους της αγίας Εκκλησίας μας εκδηλούται εν ζωηρόν ενδιαφέρον δια την Λατρεία ν μας, εν παλινδρομικόν κύμα «επί τας πηγάς» που μορφοποιείται ως αίτημα διά μίαν λειτουργικήν αναγέννησιν. (Πρβλ: Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ιερωνύμου: Σχέδιον αναδιοργανώσεως της Εκκλησίας της Ελλάδος. Αθήναι 1967 σ. 76, Υπόμνημα των Καθηγητών του Ανωτέρου Ιερατικού Φροντιστηρίου Τήνου προς την Ιεράν Σύνοδον από 1-5-1968 σ. 2 επ.).

Η Εκκλησία μας ηθέλησε να παραμείνη πιστή βεβαίως όχι μόνον εις το ύψιστον λειτουργικόν Ιδεώδες της αρχαίας Εκκλησίας, αλλά και εις τον μέγαν σκοπόν της Λατρείας, πολλάς πολλαπλώς καταβαλούσα προσπαθείας προς διατήρησιν αυτού αναλλοιώτου δι' όλης της ιστορικής της πορείας.

Ως γνωστόν σκοπός της Λατρείας είναι να φέρη εις επαφήν τον άνθρωπον με τον Θεόν. Μέσα εις την κατανυκτικήν και μεγαλειώδη ατμόσφαιραν, την οποίαν δημιουργεί η ορθόδοξος μυσταγωγία της Λατρείας του θείου, η ψυχή του ανθρώπου μεταρσιούται και μετέωρος πτερυγίζει προς τους αιθέρας, εμβατεύουσα εις του Θεού τα απροσπέλαστα μυστήρια, Μέσω της ορθοδόξου Λατρείας, της τόσον πλουσίας εις παραστάσεις και εις δημιουργίαν ευλαβών συναισθημάτων μέσα εις τας καρδίας των ανθρώπων, εκδιπλώνεται προ των οφθαλμών μας το μέγα μυστήριο του Θεού και γινόμεθα μέτοχοι της ωραιότητας εκείνης που μόνον η γλώσσα της ψυχής δύναται να περιγράψη.

Όμως δεν επιτυγχάνεται πάντοτε οό θείος αυτός σκοπός της Λατρείας. Στοιχεία ξένα και άγνωστα, εν πολλοίς, προς την πραγματικήν, την εν πνεύματι Λατρείαν του Θεού, υπεισήλθον με την πάροδον του χρόνου και ενόθευσαν την απλότητα και γνησιότητά της, επί πλέον δε την απεξένωσαν από την ουσίαν της που ζωοποιεί τας ψυχάς και ενδυναμώνει τα πνεύματα, ενώ παραλλήλως την έκαμαν να προσκολληθή εις ξηρούς τύπους, που δεν ζωογονούν αλλά «αποκτείνουν». Της λειτουργικής αναγεννήσεως έργον είναι να αποκαθήρη την Λατρείαν από τα ξένα της στοιχεία, τα περιττά και παρέμβλητα, και να την παρουσιάση οία πρέπει να είναι, καθιστώντας την ίκανην πλέον και εις τους ιδικούς μας καιρούς να υπηρετήση τους μεγάλους σκοπούς της.

Εις την επιτυχίαν του έργου τούτου πολλοί ασφαλώς παράγοντες δύνανται να συμβάλουν. Θα χρειασθή την πρωτοβουλίαν να αναλάβη η Εκκλησία με τους λειτουργούς της. Έπειτα ίσως ακολουθήση κάποια διόρθωσις των λειτουργικών μας βιβλίων. Ακόμη κάποια επιστημονική θεολογική επεξεργασία των κειμένων. Και μία προσπάθεια προς επίτευξιν ομοιομορφίας, τουλάχιστον μέσα εις τον χώρον της Εκκλησίας της Ελλάδος. Όμως εις το έργον τούτο θα πρέπει να κληθούν να προσφέρουν την συμβολήν των και οι ιεροψάλται, διότι η θέσις των είναι υψηλή και προνομιούχος μέσα εις την καθόλου ορθόδοξον Λατρείαν. Ο ιεροψάλτης, ιστάμενος επί του στασιδίου του κατά την ώραν της θείας Λατρείας, δεν είναι πλέον μονάς. Διά την Εκκλησίαν την στιγμήν εκείνην είναι «λαός», εκπρόσωπος του συνηγμένου και προσευχομένου λαού, ολοκλήρου της χριστιανικής κοινότητος. Ψάλλον τους ύμνους, απαγγέλλων τα αναγνώσματα ο ιεροψάλτης και του ταπεινοτέρου παρεκκλησίου, γίνεται μυσταγωγός. Δεν μένει ένας απλός βοηθός του λειτουργούντος ιερέως. Είναι κάτι

περισσότερον. Είναι ο αναντικατάστατος παραστάτης του. Είναι ο απαραίτητος παράγων της Λατρείας. Η υπηρεσία του έχει βαθύτερον περιεχόμενον, ουσιαστικόν, σπουδαίον. Γίνεται και αυτός κρίκος μιας αλύσει, που σκοπόν έχει την μεταρσίωσιν των πιστών, την επίτευξιν των σκοπών της Λατρείας. Δεν είναι ίσως άνευ σημασίας το γεγονός, ότι κατά την ορθόδοξον λειτουργικήν διδασκαλίαν, δεν είναι δυνατόν να τελεσθή Θεία Λειτουργία άνευ παρουσίας ιεροψάλτου, και τούτο ασφαλώς όχι τόσο δια το τεχνικόν μέρος, όσον δια την ουσίαν που υπηρετεί ο θεσμός αυτός, δια την αναγκαιότητα του λαϊκού στοιχείου κατά την αναφοράν των κοινών προσευχών, εκπρόσωπος του οποίου παρίσταται ο ιεροψάλτης.

Καλείται ως εκ τούτου ο ιεροψάλτης να επιτελέση έργον αξιοσημείωτον και σοβαρόν. Καλείται να θέση τας υπηρεσίας του εις την διάθεσιν της Εκκλησίας καί του πληρώματός της.

Καλείται, με άλλους λόγους, να γίνη κατά το μέτρον του δυνατού, ένας εκ των αποφασιστικών παραγόντων της λειτουργικής αναγεννήσεως. Συνήθως υποτιμάται ο ρόλος και η προσφορά του ιεροψάλτου εις το σημείον τούτο. Την προσοχήν μας ελκύει ο ιερούργος. Βεβαίως ο τελετουργός ιερέυς είναι ο κορυφαίος. Δεν είναι όμως ο μόνος που λαμβάνει μέρος εις την αυλαίαν της λατρευτικής συνάξεως. Βασικήν θέσιν κατέχει και ο ιεροψάλτης. Είναι και αυτός αποφασιστικός παράγων διά μίαν αρτίαν και ωλοκληρωμένην λατρευτικήν προσφοράν. Η κανονική και ευπρεπής διεξαγωγή της Λατρείας έχει ανάγκην της συμβολής του ιεροψάλτου. Την αναμένει και την προσδοκά.

Κατά ποίον τρόπον δύνανται οι ιεροψάλται να συμβάλουν εις το έργον της λειτουργικής αυτής αναγεννήσεως; Τι δύνανται να προσφέρουν εις τους πιστούς, ώστε ούτοι να συνειδητοποιήσουν περισσότερον τα εκ της Λατρείας απορρέοντα δι' αυτούς οφέλη; Πώς δύνανται να υποβοηθήσουν τον εκκλησιαζόμενον λαόν να κατανοήση πλήρως κατά το δυνατόν την σημασίαν που έχει δι' ένα έκαστον η ορθόδοξος Λατρεία; Ιδού μερικά επί μέρους ερωτήματα εις την απάντησιν των οποίων θα χωρήσωμεν κατά τρόπον πολύ γενικόν και με πολύ αδράς γραμμάς.

Έχει πολλούς τρόπους εις την διάθεσίν του ο ιεροψάλτης, προκειμένου να συντελέση το κατά δύναμιν εις την προσπάθειαν λειτουργικής αναγεννήσεως, που αποτελεί επιτακτικόν αίτημα των καιρών μας. Και θα πρέπει πλέον να φέρωμεν τον λόγον προς την έρευναν αυτών, με τον σκοπόν να βοηθήσωμεν την ολοπρόθυμον διάθεσίν του να συμβάλη εις το μέγα τούτο έργον.

Θα αρχίσωμεν από ένα σημείον το οποίον έχει ανάγκην ιδιαίτερας προσοχής. Και τούτο είναι,

Α'. Η Εμφάνις και η Στάσις του επί του Στασιδίου

Και η εμφάνις και η στάσις του ιεροψάλτου πολλά έχουν να προσφέρουν εις το προκείμενον θέμα.

1. Η εμφάνις

Πολλοί, ως γνωστόν, παράγοντες συντείνουν εις τον απαρτισμόν της εξωτερικής καθόλου εμφανίσεως του ανθρώπου. Η γενική εικών την οποίαν παρουσιάζομεν είναι αποτέλεσμα επί μέρους στοιχείων, εις τα οποία δέον να δίδεται η δέουσα σημασία και προσοχή. Ως προς τον ιεροψάλτην τα στοιχεία ταύτα δύναται να παίξουν σοβαρόν ρόλον εις την λειτουργικήν του προσφοράν εντός του ναού, αλλά και εις την γενικωτέραν εμφάνισίν του εν τη κοινωνία, Ταύτα είναι:

α) Η αμφίεσις

Είναι μεν αληθές ότι η σχολαστική, εκκεντρική και εξιδιασμένη περί την αμφίεσιν φροντίς, δεν αποτελεί γνώρισμα σοβαρού οπωσδήποτε ανθρώπου. Όταν όμως αύτη περιορίζεται εντός των ορίων της σεμνότητας και της κοσμιότητας, δεικνύει άνθρωπον αξιοπρεπή και αξιόλογον, οίος αναμφισβητήτως πρέπει όχι μόνον να είναι αλλά και να φαίνεται πας εκκλησιαστικός, κατά συνέπειαν δε και ο ιεροψάλτης. Ίσως το περιήγησον

«φιλοκαλούμεν μετ'ευτελείας» του Περικλέους να έχη και εδώ την θέσιν του. Γενικώς δυνάμεθα να είπωμεν ότι η καθόλου αμφίεσις του ιεροψάλτου πρέπει να είναι ιεροπρεπής.

Ιεροπρέπειαν δε προσδίδει εις τον ψάλτην κατά πολύ η περιβολή του ράσου κατά την διάρκειαν της ασκήσεως του ιερού του λειτουργήματος. Αληθές είναι ότι εις τας μεγάλας κυρίως πόλεις έχει γενικευθή η χρήσις του ράσου εκ μέρους των ιεροψαλτών, κατόπιν μάλιστα εγκυκλίων διαταγών των οικείων εκκλησιαστικών Αρχών. Αυτή δε αυτή η Ιερά Σύνοδος δια παλαιάς αυτής από 28-5-1908 Εγκυκλίου ώριζεν ότι οι ιεροψάλται «οφείλουσι φέροντες πάντοτε κατά τας ιεροτελεστίας την κεκανονισμένην δι'αυτούς στολήν να ίστανται εν τω Ναω μετά πάσης προσοχής και ευλαβείας». (Συνοδικαί Εγκύκλιοι, τ. Α. σ. 167). Η περιβολή του ράσου σημαίνει την ιερότητα του επιτελουμένου διακονήματος, δι' αυτό δε θα πρέπει να γίνεται μετά της προσηκούσης ευλαβείας και κατά τρόπον μαρτυρούντα την βαθυτάτην συναίσθησιν της ιεράς ταύτης διακονίας. Το ράσον συνήθως φέρεται επί του υποκαμίσου, μετά την αφαίρεσιν του επενδύτου (σακκάκι). Και ούτως δέον να φέρεται και κατά τους θερινούς μήνας, οι οποίοι, λόγω της θερμότητος της ατμοσφαιράς, παρέχουν ενίοτε πρόφασιν δι' ελαφροτέραν πως αμφίεσιν. Ας θεωρηθή ως μία θυσία ή μικρά τις έστω ταλαιπωρία η τοιαύτη του ράσου περιβολή κατ' αυτούς εισέτι τους μήνας του θέρους, εφόσον τόσον πολύ αυτή συντελεί εις την ιεροπρεπή εμφάνισιν του ιεροψάλτου. Επί πλέον το ράσον φερόμενον ως εμπρέπει απαλλάσσει το ψαλτήριον γενικώς εικόνας που δεν συμβαδίζει με την κατασκευστικήν ατμόσφαιραν του περιβάλλοντος. Θα ήτο δε ευχής έργον εάν η χρήσις του ράσου επεξετείνετο και εις τους βοηθούς των ιεροψαλτών, οι οποίοι συχνάκις φέρουν εις δύσκολον θέσιν τον υπεύθυνον ιεροψάλτην, λόγω της ελαφράς αυτών, ιδίως κατά το θέρος, αμφιέσεως. Οίκοθεν νοείται ότι το φερόμενον υπό του ιεροψάλτου ράσον πρέπει να είναι καθαρόν και σιδερωμένον, και όχι τρισάθλιον και ρυπαρόν. Εσχάτως η Ι.Αρχιεπισκοπή Αθηνών δι' Εγκυκλίου συνέστησεν εις τα Εκκλησ. Συμβούλια την αγοράν ευπρεπών ράσων δια τους ιεροψάλτας, παρακληθέντας όπως διατηρώσι ταύτα εις καλήν κατάστασιν.

Η σοβαροπρεπής αμφίεσις συντελεί τα μέγιστα εις την συνειδητοποίησιν εκ μέρους του πιστού λαού της μυσταγωγικής ατμοσφαιράς της Λατρείας. Αυτή ωσαύτως, ομού μετ' άλλων στοιχείων, περί ων κατωτέρω, δύναται να οδήγησιν τους εκκλησιαζομένους εις την κατανόησιν της ιεράς ώρας και του καθήκοντος, όπερ εκλήθησαν να επιτελέσουν εντός του ναού.

β) Η εν γένει παράστασις

Ιεροπρεπής και σοβαρά λοιπόν πρέπει να είναι η εμφάνισις του ιεροψάλτου. Εις τούτο εκτός της αμφιέσεως, συμβάλλει και η λοιπή εν γένει παράστασις αυτού.

Ας μη θεωρηθή υπερβολική η απαίτησις όπως ο ιεροψάλτης εμφανίζεται πάντοτε με λαιμοδέτην όστις προσιδιάζει εις τους αξιοπρεπείς ανθρώπους. Η εν καιρώ θέρους χαλάρωσις του λαιμοδέτου ή το άνοιγμα του υποκαμίσου εις σημείον εκθέτον εις τα όμματα των πιστών γυμνόν το στήθος του ιεροψάλτου είναι απόβλητοι συνήθειαι, ουδαμώς συμπορευόμεναι προς την απαραίτητον ιεροπρέπειαν. Όχι δε μόνον η αμφίεσις δέον να η σεμνοπρεπής και κατάλληλος, αλλά και η κόμμωσις της κεφαλής. Ο επικρατήσας συρμός της μακράς και ατιμελήτου κόμης, η διατήρησις «φαβορίτας» κ.τ.ό. άτινα αποτελούσιν, αν μη τι άλλο, σοβαραν ένδειξιν ελλείψεως σοβαρότητος και κενοσπούδου νεωτερισμού, δεν έχουν θέσιν επί του στασιδίου.Ο ιεροψάλτης πρέπει να εμφανισθή σοβαροπρεπής και συντηρητικός ως αρμόζει εις το λειτουργήμα αυτού και εις τον ιερόν του ναού χώρον. Όταν λειτουργοί κοσμικών θεσμών οίον δικαστικοί, αξιωματικοί, διπλωμάται, μετά παραδειγματικής ευπειθείας υποτάσσωνται εις τους κανονισμούς των Σωμάτων εις α υπηρετούν και ενδύονται ως επιβάλλει η αυστηρά πειθαρχία και τάξις, φέροντες και κατά τους θερινούς μήνας αμφίεσιν επίσημον, διατί θα υστερήσουν οι ιεροψάλται, όταν μάλιστα πολύ πλησίον των έχουν τους ιερείς, φέροντας αδιαμαρτυρητήως εν καιρώ θέρους το θερμόν μαύρον ράσον;

Και τσαύτα μεν ως προς την δια της σεμνοπρεπούς εμφανίσεώς του και ιεροπρεπούς παραστάσεως του, συμβολής του ιεροψάλτου εις την ουσιαστικήν Λατρείαν του Θεού.

2. Η στάσις

Δεν είναι όμως μόνον η ιεροπρεπής καθόλου εμφάνισις του ιεροψάλτου εκείνη, η οποία συμβάλλει εις την ουσιαστικήν Λατρείαν του Θεού και καθιστά τον ιερόν υμνωδόν ζώντα και θετικόν παράγοντα διά μίαν λειτουργικήν αναγέννησιν μέσα εις τους κόλπους της Εκκλησίας μας. Είναι προσέτι και η ευλαβής του στάσις κατά την ώραν της ασκήσεως της ιεράς του διακονίας.

Πας εν τω ιερώ ναώ παρέχων τας υπηρεσίας αυτού θα πρέπει συνεχώς να διακατέχεται από την βαθείαν συναίσθησιν της φοβεράς του διακονίας. Κυριολεκτικώς «εν φόβω και τρόμω» πρέπει να επιτελή το έργον του. Ουδ' επί στιγμήν πρέπει να τον απολείπη ο φόβος του Θεού και ο τρόμος προ του υψηλού έργου εις το οποίον τον εκάλεσεν ο Θεός. Διακονών εις τον ναόν συμμετέχει εις την θείαν της Εκκλησίας προσπάθειαν δια τον αγιασμόν και την ηθικὴν τελείωσιν των μελών της. Και πας οὕτω συμμετέχων, ανήκει εις τα στελέχη της Εκκλησίας και κυκλώνει, οὕτως ειπείν, ἔστω και νοερώς, ἔστω και εκ του μακρόθεν, «ἔξω του Βήματος» ιστάμενος και διακονών, το ιερόν και θείον θυσιαστήριον. Ως εκ τούτου αντιλαμβάνεται πας τις οπόση προσοχή και συναίσθησις απαιτείται εν τη εκτελέσει του ιερού αυτού καθήκοντος. Προσοχή απαραμείωτος και συναίσθησις βαθεία, ότι υπουργεί εις υπόθεσιν αγίαν και ουρανίαν.

Όταν λοιπόν ο ιεροψάλτης κατέχεται από την τοιαύτην συναίσθησιν, όταν συνεχώς θα ἔχη κατά νουν ότι συνεχίζει το έργον μεγάλων της Εκκλησίας πατέρων, όταν θα αναμνησκειται ότι προσφέρει λόγους και ψάλλει ἄσματα θρησκευτικά, τα οποία ηδυμόλπως συνέταξαν και εστιχούργησαν και εμελοποίησαν ἅγιοι οσιακαί υπάρξεις και μεγάλοι της πίστεως φυσιογνωμίαι, όταν θα σκέπτεται ότι καλείται να γίνη εκπρόσωπος της προσευχομένης ευχαριστιακῆς κοινότητος και εξ ονόματός της να απευθύνη προς τον Θεόν δοξολογίας και ικεσίας, τότε αφεύκτως και η στάσις του κατά την ὥραν της Θ. Λατρείας θα είναι και ευλαβική και σεμνή, ἀνάλογος προς τον τόπον τον ιερόν και προς τον χρόνον τον ἅγιον. Θα αποφεύγη δε δεόντως παν ὅτι είναι δυνατόν να προδίδη ἢ να σημαίνῃ ανευλάβειαν ἢ ἔλλειψιν της τοιαύτης συναισθήσεως της αποστολῆς του.

Η ευλαβὴς ὁμως στάσις του ψάλλοντος είναι συνάρτησις πολλῶν ἐπί μέρους λεπτομερειῶν. Ἄλλωστε εκ λεπτομερειῶν ἀπαρτίζεται το σύνολον το τέλειον, το προκαλοῦν τον θαυμασμόν μας. Δυστυχῶς ολίγοι είναι εκείνοι που δίδουν σημασίαν εις τας λεπτομερείας.

Όμως εἰάν διὰ πάντα ἄνθρωπον ἐπιθυμοῦντα να παρουσιάζῃ πρόοδον πνευματικὴν, ἔχουν σημασίαν αι λεπτομέρειαι, πολλῶ μάλλον τούτο ἰσχύει δια τους ἀνθρώπους της Εκκλησίας, και εἰδικώτερον δια τους ιεροψάλτας, οἵτινες ἰστάμενοι ἐπί του στασιδίου των ὁμοιάζουν προς φῶς τεθειμένον ἐπί την λυχνίαν και προς ἐπιστολήν Χριστοῦ «γινωσκομένην και ἀναγινωσκομένην ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων». Και η ελαχίστη περί την στάσιν και την συμπεριφορὰν ἀπροσεξία του ιεροψάλτου γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτὴ και σχολιάζεται δυσμενῶς μεν δι' αὐτόν, ἐπιζημιῶς δε δια τας ψυχὰς των ἐκκλησιαζομένων. Η διακεκριμένη θέσις, την οποίαν ἐπεφύλαξε διὰ τον ιεροψάλτην η Εκκλησία ἐντός του ναοῦ, ἔχει και ὠρισμένας ἀπαιτήσεις, τας οποίας οφείλει πας τις να ἰκανοποιή. Τας εκ της θέσεώς των ἀπορρέουσας ὑποχρεώσεις εις τον τομέα τούτον ἀσφαλῶς δεν ἀγνοοῦν οι ιεροψάλται. Ἴσως ὁμως η ὑπογράμμισις ὠρισμένων ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα, να προσφέρῃ ἀφορμὴν γονιμωτέρων σκέψεων.

α) Η ἐγκαιρος κατάληψις του στασιδίου

Εν πρώτοις ἀναφέρομεν το θέμα της ἐγκαίρου καταλήψεως της θέσεως αὐτῶν εκ μέρους των ιεροψαλτῶν. Και δυνατόν μεν να ἀναμείνη ο ιεροψάλτης το πέρας της ἀναγνώσεως του Ἐξαψάλμου προκειμένου να καταλάβῃ την θέσιν του, πάντως μετὰ προσοχῆς και κατανύξεως ἀκροῶμενος αὐτοῦ ἀπὸ του Ἱεροῦ Βήματος. Ὅμως είναι ἀπαράδεκτον να μὴ εἰσέρχεται καν εις τον ναόν, ἀναγινωσκομένου του Ἐξαψάλμου, ἀναμένων την ἑναρξιν των Ἐιρηνικῶν ἵνα εἰσέλθῃ, διότι σκανδαλίζεται ο προσερχόμενος εις τον Ναόν «ἀπὸ φυλακῆς πρῶϊας» κόσμος, παριστάμενος οὕτω μάρτυς ἀτόπων, δεν προάγεται δε το θρησκευτικόν του συναίσθημα και δεν υποβοηθεῖται οὕτως εις την ἐπίτευξιν ψυχικῆς ἀνατάσεως. Όταν ο λαός δεν διακρίνη εις τους ἀνθρώπους της Εκκλησίας πίστιν και εὐλάβειαν πολὺ ἀνεπτυγμένην, και ὅταν διαπιστῶνῃ ὅτι περιοριζώμεθα εις λόγους μόνον, ἐνῶ η πράξις ἄλλα περί ημῶν καταμαρτυρεῖ, τότε και δικαίως, κλονίζεται και δυσμενῶς ἐπηρεάζεται, προς κατάκρισιν ημῶν. Αξίζει ὅθεν τον κόπον να καταβληθῇ πάσα προσπάθεια ὥστε η ὑπάρχουσα πίστις και εὐλάβεια να ἐκδηλοῦται και ἐξωτερικῶς κατὰ τρόπον εὐκρινῆ και πηγαῖον.

β) Ὅχι περιττοὶ μετακινήσεις

Εξ ἄλλου δεν ἐπιτρέπεται η περιοδικὴ ἐγκατάλειψις του στασιδίου διαρκούσης της ιεροψαλτικῆς διακονίας εἴτε προς ἀνάπαυλαν, εἴτε προς ἀναψυχὴν. Η θεία Λατρεία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους είναι ἱερά. Η δε ἱερότης αὐτῆς δεν διακόπτεται καθ' ἅς ὥρας δεν ἀπασχολείται ο ιεροψάλτης. Τοιαῦται ὥραι και στιγμαὶ είναι η της ἀναγνώσεως του ἱεροῦ Ευαγγελίου και η της ἐκφωνήσεως του θείου κηρύγματος. Η τυχόν κάθοδος του ψάλτου ἀπὸ του στασιδίου ἢ και η ἀπομάκρυνσις αὐτοῦ ἢ των βοηθῶν του ἐξ αὐτοῦ κατὰ τας ὥρας ταύτας, ἐκθέτει τούτον

ανεπανορθώτως εις τα όμματα των πιστών, ενοχλεί και σκανδαλίζει το πλήρωμα, γίνεται πρόξενος αταξίας και θορύβου και κατά πολύ ζημιώνει την ατμόσφαιραν της Λατρείας.

Η ώρα της αναγνώσεως, του ιερού Ευαγγελίου είναι κατ' εξοχήν ιερά. Το υποδηλοί εμφαντικώς το παράγγελμα εκείνου του λειτουργού το οποίον αμέσως προηγείται αυτής: Σοφία. Ορθοί! Πρόσχωμεν! Είναι παράγγελμα προς περισυλλογήν και αυτοσυγκέντρωσιν έτι μεγαλυτέραν, προς έντασιν της προσοχής, προς μείζονα ευλάβειαν προκειμένης της αναγνώσεως των θείων λογίων. Θα ακουσθή ο λόγος του Θεού. Περικλείει εντός του πάσαν την σοφίαν. Δι' αυτό όλοι προσκαλούνται με ιδιαίτεραν προσοχήν να ακροασθούν, όρθιοι και ακίνητοι εις τας θέσεις των, του ευαγγελικού αναγνώσματος, να το αφομοιώσουν, να εμβαθύνουν εις τας εννοίας του τας υπέροχους και υψηλάς, και να τας εφαρμόσουν εν συνεχεία εις την ζωήν των. Μαζί με τους πιστούς, όρθιος και ακίνητος παραμένει και ο ιεροψάλτης. Δεν μετακινείται ασκόπως. Δεν εγκαταλείπει την θέσιν του. Συμπροσεύχεται και ο ίδιος μαζί με την χριστιανικήν κοινότητα. Καμμία τεχνολογική πρόφασις δεν του παρέχει την άδειαν να απουσιάση κατά την ιεράν αυτήν στιγμήν από του ψαλτηρίου του.

Η ώρα εξ άλλου του θείου κηρύγματος, εντεταγμένη μέσα εις τα πλαίσια της ορθοδόξου Λατρείας, είναι και αυτή ιερά. Κατ' αυτήν παρέχονται ωρισμένα πρακτικά και εποικοδομητικά οδηγία δια την πνευματικήν ζωήν των πιστών, τας οποίας δύναται να εκτιμήση περισσότερον παντός άλλου, ως εγγύτερον του ιερού ευρισκόμενος, ο ιεροψάλτης. Η τυχόν αποχώρησις κατά την ώραν ταύτην, αποδεικνύει περιφρόνησιν προς τον εξαγγελόμενον νόμον του Θεού, αλλά και προς τον εξαγγέλλοντα τας αληθείας της πίστεως ιεροκήρυκα. Ό,τι θα εσήμαιεν η επιδεικτική ή συστηματική αποχώρησις τινών από της αιθούσης των διαλέξεων, άμα τη εμφανίσει του ομιλητού, τούτ' αυτό τουλάχιστον σημαίνει η εγκατάλειψις της θέσεως εκ μέρους τινός ή τινών ιεροψαλτών άμα τη ενάρξει του θείου κηρύγματος. Το κακόν επιτείνεται έτι μάλλον εκ του κινδύνου όπως την τοιαύτην στάσιν του μιμηθούν εν συνεχεία και οι βοηθοί του ψαλτηρίου, με αποτέλεσμα την δημιουργίαν κατα την ιεράν εκείνην στιγμήν «ρεύματος» εξόδου, με τον συμπαρομαρτούντα θόρυβον, σκανδαλισμόν κ.τ.ό. Θα ήτο ομολογουμένως παντελώς ανάξιον, αλλά και ξένον όλως προς τας ιστορικές παραδόσεις της μεγάλης ιεροψαλτικής οικογενείας, συναριθμησάσης κατά το παρελθόν, και σήμεραν έτι συναριθμούσης εις τους κόλπους της άνδρας πνευματικότητος σπανίας και ευλάβειας ου σμικράς και ευκαταφρονήτου, το να εμφανίζωνται και σήμεραν ακόμη τοιαύτα κρούσματα ολοτελώς αποδοκιμαστέα. Εκ διηγήσεων παλαιών ήδη ιεροψαλτών, πληροφορούμεθα περί της προσοχής και σημασίας, ην πρεπόντως έδιδον εις το σημείον τούτο οι της ιεράς τέχνης μύσται και υπηρέται, Διακατεχόμενοι υπό βαθείας συναισθήσεως του επιτελουμένου έργου, παρέμενον εις την θέσιν των αμετακίνητοι, προσευχόμενοι και οι ίδιοι εις τον λατρευόμενον Θεόν, μετά πάσης κατανύξεως και ευλαβείας. Τυχόν δε ανευλάβειαν των βοηθών αυτών έσπευδαν να ψέξουν αμέσως, επαναφέροντες εις την τάξιν τον παρεκτραπέντα επ' ωφελεία πρωτίστως μεν αυτού, εν συνεχεία δε των υπολοίπων. Θα ήτο ασφαλώς περιττόν να επιμείνωμεν περισσότερον επί της παραγράφου ταύτης. Οι σημερινοί ιεροψάλται, στοιχούντες τη ευλαβεί παραδόσει της τάξεως των, ασφαλώς πάσαν φιλότιμον καταβάλλουν προσπάθειαν, ώστε να μη υπολείπωνται τουλάχιστον των προγενεστέρων και εις το σημείον τούτο.

γ) Αποφυγή περιττών συζητήσεων

Η βαθεία συναισθησις του μεγάλου και ιερού έργου, όπερ ο ιεροψάλτης επιτελεί εντός του ιερού χώρου του ναού, θα οδηγή αυτόν εις το να αποφεύγη και άλλα άτοπα σχέσιν έχοντα με την εν τω ναώ στάσιν του.

Ούτω θα αποφεύγη ασφαλώς τας περιττάς συζητήσεις και συνομιλίας επί του στασιδίου.

Εάν μετά κατανύξεως, σιωπής και ευλαβείας υποχρεούται να εκκλησιάζεται πας πιστός, τούτο ισχύει πολλώ μάλλον δια τον ιεροψάλτην. Καμμία συζητήσις επιτρέπεται να λαμβάνη χώραν επι του βάθρου του στασιδίου• ούτε σχόλια, ούτε πολύ περισσότερον συζητήσεις περι παντοίων ζητημάτων, μη εχόντων άμεσον σχέσιν με την επιτέλεσιν του ιεροψαλτικού έργου. Βεβαίως πολλάκις καθίσταται εκ των πραγμάτων επιτακτική η ανάγκη ποίας τίνος συνεννοήσεως των ιεροψαλτών μεταξύ των όσον αφορά εις την επιλογήν του εκτελεστέου μέλους, τον τόνον, τον ρυθμόν και άλλας τινάς μικρολεπτομερείας. Ασχέτως του ότι πάντα ταύτα τα τεχνικής φύσεως ζητήματα δύναται να επιλύωνται εγκαίρως, είτε αφ' εσπέρας, είτε προ της ανόδου των ιεροψαλτών επί του στασιδίου, επιβάλλεται όπως αι λίαν απαραίτητοι επί τόπου συνεννοήσεις διεξάγωνται μετά περιστής σπουδής, άνευ περιττών συζητήσεων, ει δυνατόν δια νευμάτων, πάντοτε δε χαμηλοφώνως, εκ των ενόντων και εν συντόμω. Επί του στασιδίου πρέπει να επικρατή άκρα σιγή, ησυχία, τάξις, ευλάβεια, ευπρέπεια και σεμνότης. Καλόν είναι να προλαμβάνονται τοιούτου είδους συζητήσεις, να απαγορεύονται δε αυστηρώς άλλαι μη έχουσαι σχέσιν τινά με το έργον της στιγμής ταύτης.

Οίκοθεν νοείται ότι την ευθύνην της τάξεως και της σιωπής επωμίζεται ο ιεροψάλτης ου μόνον δι' εαυτόν, αλλά και διά τους βοηθούς και μαθητάς του. Εκτός τόπου και χρόνου κείνται αστειῖσμοί μεταξύ αυτών, μειδιάματα, σχολιασμοί, συνομιλίας παράκαιροι και ει τι έτερον επί του σημείου τούτου, όπερ δεν υποβοηθεί το έργον της Λατρείας. Πάντα ταύτα τυχόν συμβαίνοντα ασφαλώς παρενοχλούν την Θ. Λατρείαν και δημιουργούν κατάστασιν αφόρητον, ήτις δεν συνιστά ανθρώπους σεβομένους τον Θεόν. Εάν οι ιεροψάλται ίστανται ακίνητοι, σιωπηλοί και προσεκτικοί, δεν θα δίδουν το δικαίωμα και εις τους εξ αυτών εξαρτωμένους να παρεκτρέπονται, και δια του τρόπου αυτού να αμαρτάνουν και να δημιουργούν προβλήματα. Ασφαλώς θα δύνανται να επηρεάσουν αυτούς ευμενώς, ώστε και ούτοι, και εάν ακόμη δεν διαθέτουν την πνευματικήν και λοιπήν κατάρτισιν των προϊσταμένων των ιεροψαλτών, να προσανατολίζονται προς μίαν ευλαβή και ευπρεπή παρουσίαν εντός του ναού. Ας μη υπάρχη εις το σημείον τούτο ελαστικότης και ανοχή. Προτιμώτερον να επιβληθή η τάξις, ως εμπρέπει και επιβάλλεται. Το θέαμα ψαλλόντων, οίτινες αργολογούν συζητούντες μεταξύ των, ενίοτε δε άνευ λήψεως ουδενός προφυλακτικού μέτρου, δημιουργεί την χειρίστην εντύπωσιν.

δ) Μετρημένοι κινήσεις

Συναφές προς την όλην του ιεροψάλτου στάσιν είναι και το ζήτημα των εν γένει κινήσεων αυτού . Κινήσεις αργαί, μετρημένοι, περιοριζόμενοι εις τας αυστηρώς απαιτήτους και αναγκαίας, υποβοηθούν τους πιστούς και διευκολύνουν την ανάτασιν των. Κινήσεις όμως χειρών και κτυπήματα ποδών συνήθως προς τήρησιν του ρυθμού, άλλαι κινήσεις της κεφαλής και του λοιπού σώματος άμετροι, απερίοριστοι, εκτός του ότι είναι ενοχλητικά δια τους παρακολουθούντας, καθίστανται και αντιπαθητικοί και επιδρούν δυσμενώς επί των πιστών. Η τήρησις του χρόνου διά της ποδοκρουσίας δύναται να αντικατασταθή διά σεμνής και ελαφράς κινήσεως της μιας χειρός. Το αυτό δύναται να συμβή και διά την διεύθυνσιν του χορού. Αντί των μεγαλειωδών και πομπωδών κινήσεων αμφοτέρων των χειρών, διαγραφουσών επαλλήλους κύκλους εις τον αέρα, είναι προτιμώτερον να κινήται ελαφρώς η μία χείρ κατά τρόπον ήπιον, σοβαρόν και σεμνόν, άνευ υπερμέτρων τανυσμών, προκαλούντων ενίοτε την θυμηδίαν. Όσον περισσότερον μετρημένος είναι εις τας κινήσεις αυτού ο ιεροψάλτης, τόσον περισσότερον οικοδομεί τους ορώντας και ακούοντας αυτόν. Και τόσον περισσότερον συμβάλλει εις την αρτιωτέραν διεξαγωγήν της θείας Λατρείας.

ε) Οι μορφασμοί

Σχετικόν είναι και το ζήτημα των μορφασμών. Τινές συνηθίζουν να συνοδεύουν την απόδοσιν των υπ' αυτών ψαλλομένων ύμνων δι' ανεπιτρέπτων μορφασμών, οι οποίοι αποβλέπουν «είτε εις το να προσδώσουν έμφασιν τινα εις το ψαλλόμενον, είτε εις το να διευκολύνουν την ομαλήν έξοδον της φωνής, είτε διά ν' αποδώσουν επί το καλύτερον το άσμα. Και αι τρεις πάντως αύται περιπτώσεις δεν δικαιολογούν, νομιζομεν, τας παραμορφώσεις του προσώπου, ή το υπερβολικόν άνοιγμα του στόματος ή τας συσπάσεις των μυών. Με ολίγην καλήν θέλησιν δύναται να διορθωθή το άτοπον. Τοιούτοι μορφασμοί προσιδιάζουν μάλλον εις τους καλλιτέχνας του άσματος. Όχι εις τους ιερούς υμνωδούς. Μεταξύ δε των προσόντων ενός καλού οπωσδήποτε ιεροψάλτου, είναι και το ψάλλειν άνευ μορφασμών και περιπτών κινήσεων. Δια παλαιούς της ιεράς τέχνης μύστας διασήμους του στασιδίου κατόχους, πολλάκις λέγεται μετά θαυμασμού ότι εσυνήθιζον να ψάλλουν ακίνητοι. Χωρίς ουδέ το παράπαν να κινούν την κεφαλήν των δεξιά ή αριστερά. Χωρίς τον παραμικρόν μορφασμόν. Έπειτα ας μη λησμονώμεν ποτέ ότι ως είπομεν, η σοβαρότης ενός ανθρώπου είναι συνάρτησις πολλών επί μέρους λεπτομερειών. Οι μορφασμοί διευκολύνουν μόνον την φαιδρότητα και την ιλαρότητα και ουδέν πλέον. Δι' αυτό με κάθε τρόπον πρέπει να τους αποφεύγη πας κηδόμενος εαυτού ιεροψάλτης. Βεβαίως δεν αναφερόμεθα εις τους από φύσεως νευρικούς μορφασμούς (τρικ). Περί αυτών δεν δυνάμεθα να έχωμεν λόγον.

στ) Λεπτός τρόπος διορθώσεως των υφισταμένων

Η όλη ευλαβής παράστασις του ιεροψάλτου, εξαρτάται εν πολλοίς και εκ του τρόπου καθ' ον γίνονται αι υποδείξεις και αι παρατηρήσεις εις τους βοηθούς αυτού. Οσονδήποτε και αν το προκειμένον ζήτημα παρουσιάζεται ως ανάξιον λόγου, εν τούτοις συντελεί κατά πολύ εις την κοσμίαν εμφάνισιν του ιεροψάλτου. Βεβαίως περί αυτού τον λόγον έχει πρωτίστως η ευγένεια και η αβρότης, και παρέλκει πάσα επ' αυτού συζήτησις ενταύθα. Οι ιεροψάλται έχουν ικανήν γνώσιν των κανόνων της κοινωνικής συμπεριφοράς. Ωρισμένα όμως παραλείψεις σημειούμενοι εις το συγκεκριμένον τούτο θέμα, μας δίδουν την ευκαιρίαν να παρατηρήσωμεν τα ακόλουθα.

Είναι φυσικόν το καλλιεργημένον μουσικόν συναίσθημα του ιεροψάλτου να θίγεται και εκ της παραμικράς παραφωνίας που ενδεχομένως διαπράττουν οι βοηθοί του, είτε εξ αγνοίας, είτε και εξ αμελείας. Πολλοί συνηθίζουν να μορφάζουν ανεπιτρέπτως επί τω ακούσματι κάποιας μουσικής αστοχίας. Άλλοι πάλιν προβαίνουν εις δημοσίας αποδοκιμασίας ή επιπλήξεις προς τον αίτιον, εν εκδήλω πολλάκις εκνευρισμῶ, με μικράν ή μεγαλυτέραν απώλειαν του ελέγχου των λεγομένων των. Ελάχιστοι ευτυχώς, χειρονομούν ή προβαίνουν και εις ελαφρά μικροραπίσματα ή προσκρούσματα της παλάμης επί της κεφαλής του πταιίσματος, ή εις ωθήσεις δια των αγκώνων των παραφωνούντων παραπλεύρων ψαλτολόγων.

Η τοιαύτη αντίδρασης, οσονδήποτε μέγα και βαρύ και αν είναι το ατόπημα του μαθητευομένου ή του βοηθού, λαμβάνουσα χώραν εν καιρῶ θείας Λατρείας και εις επήκοον η υπό τα βλέμματα των εκκλησιαζομένων, είναι αδικαιολόγητος και τελικῶς αποβαίνει εις βάρος όχι του πταιίσαντος αλλά του αντιδρώντος, προδίδουσα ευξάπτου χαρακτήρα. Ο έμπειρος ιεροψάλτης δέον να αναμένη εκ μέρους των βοηθῶν αυτού σφάλματα και παραλείψεις. Ενίοτε αστοχούν περί την εκτέλεσιν του μέλους καί ικανοί εισέτι ιεροψάλται, πόσω μάλλον οι αρχάριοι. Ας ενθυμηται συχνάκις πας ιεροψάλτης πῶς ήρχισε την ιεροψαλτικὴν του σταδιοδρομίαν. Με πόσην συστολήν επλησίασε το πρώτον το ιεροψαλτικόν στασίδιον. Με πόσην εντροπήν ανέλαβε να εκτελέση τον πρώτον του ύμνον. Επορφύρωσε τότε τας παρειάς του το αίμα. Πόσον όμως τον ενίσχυσε η ενθαρρυντική διαβεβαίωσις του Πρωτοψάλτου ότι καλῶς ή έστω μετρίως, πάντως όμως ικανοποιητικῶς, διά πρώτην φοράν εξετέλεσε το μάθημα! Πόσην δύναμιν θελήσεως ήντησεν εκ της ενθαρρύνσεως εκείνης! Και πῶς εν συνεχεία εξειλίχθη εις άριστον και ικανόν μουσικόν. Αντιθέτως δε, αν έχη την τοιαύτην πικράν πείραν, ας ενθυμηθῆ πόσας δυσκολίας παρενέβαλον εις την εξέλιξίν του αι άγριαι φωναί του ψάλτου, αι αποδοκιμασίαι του, ως και κάθε τι άλλο που εσκόπει να τον «αποπάρη» και μάλιστα ενώπιον τρίτων. Ήτο ως εάν του έσπασε τας πτέρυγας της ελπίδος επί την εκμάθησιν της ιερᾶς τέχνης, και ως εάν τον ώθησε προς τα οπίσω. Αυτά ας σκέπτονται συχνά και οι σημερινοί Πρωτοψάλται και Λαμπαδάριοι και λοιποί έχοντες υφ' εαυτούς μαθητευομένους μουσικούς. Και ας είναι ψυχικῶς προητοιμασμένοι να ακούουν ενίοτε τας παραφωνίας των και τα λοιπά των σφάλματα είτε περί το ίσον, είτε και περί την εκτέλεσιν απλῶν εισέτι μελῶν. Άλλωστε κατά τον Προφητάνακτα «ητοιμάσθην και ουκ εταράχθην». Εις τας περιπτώσεις ταύτας η οξυχολία, το ευερέθιστον και η έξαψις δεν ωφελούν, μάλλον βλάπτουν, Και βλάπτουν διά τον εξής επί πλέον λόγον.

Την τυχόν μουσικὴν παραφωνίαν μόνον ολίγοι επαΐοντες δύνανται να αντιληφθῶν. Ο πολὺς προσευχόμενος λαός, κατά κανόνα, δεν είναι εις θέσιν να επισημαίνη μουσικά σφάλματα εμφιλοχωρούντα κατά την εκτέλεσιν των βυζαντινῶν μελῶν. Την βιαίαν όμως του ιεροψάλτου -δικαίαν ή άδικον-αντίδρασιν άπαντες είναι εις θέσιν να αντιληφθῶν. Δεν είναι δυνατόν να κρύψη από των ομμάτων ή των ὠτων των πιστῶν ο ιεροψάλτης την νευρικότητά του, τας εντόνους παρατηρήσεις κ.τ.ό. Και τότε ποίον κύρος και ποίαν προβολήν δύναται να διεκδική δι' εαυτόν; Άπαξ καταπέση εις την συνείδησιν των ενοριτῶν, δυσκόλως επανακτά το κύρος του και την καλήν ιδέαν την οποίαν είχαν εκείνοι περί αυτού. Είναι δε άξιον ιδιαίτερας σημειώσεως το γεγονός ότι είναι απαραίτητον να διαθέτῃ ηυξημένον κύρος ο ιεροψάλτης προκειμένου να επιτελέση τα καθήκοντά του. Εφ' ὅσον ασκεί υψηλόν εκκλησιαστικόν λειτουργήμα, δέον να τον συνοδεύῃ η φήμη η καλή. Δι' αυτό -ας μας επιτραπή ενταύθα η παρεκκλισις- ενδιαφέρει κατά πολύ και η ατομική και ιδιωτική του ζωή.

Ο ιεροψάλτης πρέπει να είναι άψογος και άμεμπτος και ως άτομον και ως οικογενειάρχης. Παρεκτροπαί, και δη δημόσιοι, και πάθη κείνται πέραν και μακράν αυτού. Όπως ουδείς έκδοτος εις τοιαύτα πάθη, με παρελθόν βεβαρημένον, επιτρέπεται να εισέλθῃ εις τα άγια των αγίων, εις τας τάξεις του ιερού δηλονότι κλήρου, ούτω πως αναλογικῶς τρόπον τινά, και ο ιεροψάλτης δέον να είναι προσεκτικὸς εις την καθόλου ζωὴν και συμπεριφορὰν του, ὥστε να μη υπάρχουν εις βάρος του «αιτιάματα» ως εκ του τρόπου της εν γένει ζωῆς και πολιτείας του.

Δι' ὅλους τους προεκτεθέντας λόγους θα πρέπει τας παρατηρήσεις του προς τους τυχόν υποπεσόντας εις σφάλμα βοηθούς του να κάμνη ο ιεροψάλτης μετά το πέρας της Θ. Λειτουργίας. Θα σημειώσῃ βεβαίως το σφάλμα. Δεν θα το αμνηστεύσῃ. Και θα το επισημάνῃ αργότερον έξω του ναού εις μέρος κατάλληλον. Εκεί και αυστηρότητα δύναται να μετέλθῃ, αναλόγως του σφάλματος, και ποινήν ενδεχομένως να επιβάλῃ. Μέσα εις τον ναόν όμως δεν επιτρέπονται αποδοκιμασίαι δι' έργων ή λόγων. Πολλῶ μάλλον διότι υπάρχει ο κίνδυνος η μία παρατήρησις να φέρῃ απάντησιν εκ μέρους του πταιίσαντος. Και αυτή νέαν ανταπάντησιν του ιεροψάλτου, ὁπότε θα διαιωνίζεται η συζήτησις, ήτις δυνατόν να καταλήξῃ και εις ἔριν. Συνετόν είναι δια νεύματος ή ελαφράς κινήσεως του δακτύλου να ειδοποιηθῆ προς το παρόν ο υποπεσών εις σφάλμα μουσικόν να μη το επαναλάβῃ εις το μέλλον. Τούτο αρκεί δια την στιγμὴν εκείνην. Αργότερον, ως ελέχθη, καιρός και τόπος δι' εκτενεστεράς παρατηρήσεις και αμοιβαίας εξηγήσεις.

ζ) «Έπαρσις των χειρῶν»

Η όλη στάσις του ιεροψάλτου δέον να σημαίνει στάσιν προσευχής. Εκείνος όστις ως εκ της εν τω ναώ διακονίας του καλείται να υποβοηθήση τον προσευχόμενον λαόν να επιτύχη ψυχικήν ανάτασιν και συνομιλήση με τον Κύριον των δυνάμεων, οίκοθεν νοείται ότι πρέπει πρώτος να δίδη το σύνθημα της αφοσιώσεως εις το έργον της προσευχής. Πρέπει πρώτος ο ιεροψάλτης να προσεύχεται καθ' ην ώραν ψάλλει. Να παρέχη τον εαυτόν του πρότυπον προς μίμησιν εις τους πιστούς, «μετά πολλής κατανύξεως και θεαρέστου τρόπου» ως γράφει ο Βαλσαμών (Σύνταγμα Ρ-Π τ. 2ος σ. 479).

Βεβαίως είναι γνωστόν πόσον δύσκολον είναι, όταν κανείς φέρη την ευθύνην της διευθύνσεως του χορού, να συγκεντρωθή απολύτως εις το έργον της προσευχής και να παραδώση τον εαυτόν του καθ' ολοκληρίαν εις την αγίαν ταύτην απασχόλησιν. Συνήθως η έγκαιρος των τόνων εξεύρεσις, η συνεχής ετοιμότης προς επιλογήν των μελών, η ευθύνη της αρμονίας και της επιτυχούς εκτελέσεως των ύμνων και τόσα άλλα με τα οποία είναι επιφορτισμένος ο ιεροψάλτης, απορροφούν την προσοχήν του εις το τεχνικόν μέρος της εκτελέσεως και δεν του επιτρέπουν να μεταρσιωθή όσον θα έπρεπε και όσον αναμφιβόλως θα επεθύμει και ο ίδιος. Τούτο αποτελεί δεδομένον μειονέκτημα. Δεν το αγνοούμεν Δεν πρέπει να το παραβλέψωμεν.

Όμως με ολίγην καλήν θέλησιν, άσκησιν επί πλέον, και ποιάν τινα ικανότητα νομιζόμεν ότι είναι δυνατόν να ρυθμισθούν πως τα συναφή ταύτα θέματα, ώστε να παρασχεθή εις τον ιεροψάλτην η δυνατότης διά το ανέβασμα της ψυχής του προς τον ουρανόν. Και πρέπει να καταβληθή προσπάθεια προς την κατεύθυνσιν ταύτην. Δεν είναι νοητόν, είναι μάλλον όξύμωρον, το να διευκολύνωμεν την προσευχήν των άλλων, και ημείς να παραμένωμεν αμέτοχοι της θείας ταύτης ευφροσύνης. Περιττόν να τονισθή ότι εις την περίπτωσιν ταύτην δεν θα είναι δυνατόν να επιτύχη ούτε εις το έργον του τούτο ο ιεροψάλτης. Δεν εμπνέεται ευκόλως ο πιστός όταν διακρίνη ψυχρότητα ή ασέβειαν εκ μέρους του ψάλτου. Το ζήτημα είναι σοβαρόν και πρέπει μετά της δεούσης προσοχής να αντιμετωπισθή, και μετά της επιβαλλομένης ευθύνης έναντι των ψυχών των ανθρώπων.

Πρέπει λοιπόν να κατορθώση ο ιεροψάλτης να προσεύχεται καθ' ην ώραν ψάλλει. Και όχι μόνον τούτο. Να δίδη και την εντύπωσιν ότι προσεύχεται. Να εξωτερικεύη δηλονότι εκείνο που εις το εσωτερικόν του συμβαίνει, δια να υποβοηθή με τον τρόπον αυτόν τον εκκλησιαζόμενον λαόν. Δεν θα ήτο π.χ. δύσκολον ούτε δυσκατόρθωτον να δίδη πρώτος αυτός εις τους πιστούς το σύνθημα της σταυροκοπήσεως, ποιών αυτός πρώτος το σημείον του σταυρού όπου δει, ιδιαίτατα όμως κατά το «Δόξα Πατρί...», κατά την αναφοράν των ονομάτων της Αγ.Τριάδος, κατά τον Τρισάγιον ύμνον, κατά την αναφοράν του ονόματος της Υπεραγίας Θεοτόκου, του τιμωμένου αγίου κλπ. Οι πιστοί, έχοντες προσηλωμένον το βλέμμα επί του ψάλλοντος, θα τον μιμηθούν εις την τοιαύτην ευλαβή εκδήλωσιν και διά του τρόπου αυτού θα παρασχεθή εις τούτους μία επί πλέον ευκαιρία διά να συμμετάσχουν ενεργώτερον εις την Λατρείαν. Θα ανυψωθή εξ άλλου εις την συνείδησιν αυτών ο ιεροψάλτης, διότι θα παρέχη την εικόνα του συμμετέχοντος ενσυνείδητος εις την Λατρείαν.

Όταν τούτο επιτευχθή τότε θα ήτο δυνατόν να αποβή ο ιεροψάλτης και οδηγός τρόπον τινά των πιστών εις τινας ευκαιίας εκδηλώσεις αυτών κατά την διάρκειαν της θείας Λατρείας, τας οποίας οι πολλοί αγνοούν, χωρίς και να έχουν πρόχειρον την δυνατότητα να τας διδαχθούν. Συγκεκριμένως θα ήτο λ.χ. δυνατόν ο ιεροψάλτης να δηλώνη δι' απλής υποκλίσεώς του τα σημεία εκείνα της Θ. Λειτουργίας, καθ'α ενδείκνυται απλή υπόκλισις ως π.χ. όταν ο ιερέυς μας θυμιά ή ζητή συγχώρησιν από τον λαόν, ή εκφωνή το «Ειρήνη πάσι» κλπ. Επίσης εις ωρισμένας στιγμάς εις ας επιτρέπεται να καθήση τις, θα ηδύνατο να αποβή οδηγός των πιστών ο καλός ιεροψάλτης εφ' όσον δεν ψάλλη, πρώτος εκείνος καθήμενος, δίδων ούτω το σύνθημα και την ειδοποίησιν εις τους πιστούς, οίτινες πολλάκις κάθηνται όταν δεν πρέπει και μένουν όρθιοι πάλιν όταν δεν υπάρχει λόγος. Οίκοθεν νοείται ότι πρέπει να εκλείψη παντελώς το λυπηρόν φαινόμενον ψαλτών θεωμένων να κάθηνται εις ιερωτάτας της Θ. Λειτουργίας στιγμάς, καθ' ας άπαντες δέον μετά περισσής ευλαβείας να ίστανται ως π.χ. κατά την ανάγνωσιν του Ευαγγελίου, κατά την Είσοδον κλπ. Στιγμαί καθ' ας δύναται ο ιεροψάλτης να κάθηται είναι η της αναγνώσεως του Αποστολικού αναγνώσματος, της εκφωνήσεως του κηρύγματος κ.α. Επί πλέον δε οι πιστοί δύνανται, ως γνωστόν, να κάθηνται κατά τα Είρηνικά, τον Απόστολον, τα Πληρωτικά κλπ. Αναγνωρίζομεν ότι τούτο είναι έργον κατ' εξοχήν του ποιμένος της ενορίας εφημερίου, όστις θα αναλάβη την κατάλληλον επί των θεμάτων τούτων διαφώτισιν των πιστών δια κηρυγμάτων, ομιλιών ή και διδαχών. Εις το έργον τούτου θα έλθουν αρωγοί οι ιεροψάλται και θα προσφέρουν ό,τι δύνανται εις τον τομέα τούτον επικουρικώς και υποβοηθητικώς. Και την γονυκλισίαν ωσαύτως θα ηδύνατο να υποδεικνύη ο ιεροψάλτης, είτε κατά το «Σε υμνούμεν», είτε κατά την Είσοδον εν τη Θ.Λειτουργία των Προηγιασμένων, είτε εις πάσαν άλλην σχετικήν περίπτωσιν.

Ταύτα πάντα καλώς γινόμενα θα παρέχουν ως πρότυπον τον ιεροψάλτην εις τον λαόν. Ακόμη όμως θα βοηθούν και τον ίδιον εις το να προσεύχεται και να απολαμβάνη πρώτος αυτός των αγαθών αποτελεσμάτων της ασκήσεως της ιεράς του διακονίας. Επομένως η ωφέλεια θα είναι διττή: και διά τον λαόν και δια τον ιεροψάλτην.

Και νομίζομεν ότι δεν είναι ευκαταφρόνητος, ούτε αμελητέα.

Το έργο του ιεροψάλτου -ετονίσαμεν εν τοις πρόσθεν- είναι μέγα. «Ο ιεροψάλτης έχει υψηλήν αποστολήν ως αντιπροσωπεύων τον λαόν ενώπιον του Θεού» υπεσημείον προς τους ιεροψάλτας της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών αοιδίμος ήδη Πρωθιεράρχης. (Βλ. Εκκλησίαν έτ. 1940 σ. 211). Ως εκ τούτου και η ευθύνη αυτών είναι τεραστία ως προς την αξίαν ανταπόκρισίν των έναντι της αποστολής ταύτης.

η) Αποφυγή περισπασμού της διανοίας

Ελέχθησαν ικανά ως προς την στάσιν του ιεροψάλτου εν τω ναώ. Κατακλείοντες την παράγραφοαν ταύτην επιθυμούμεν να είπωμεν, ότι την κατά πάντα ιεροπρεπή και ευλαβή του στάσιν ο ιεροψάλτης θα τονίζη επί μάλλον εάν διαθέτη κατά την στιγμήν της επιτελέσεως της ιεράς αυτού διακονίας, την απαιτουμένην συγκέντρωσιν προσοχής εις το έργο του.

Όταν η διάνοια περισπάται περί πολλά, και ο νους περιφέρεται τήδε κακείσε, μειούται ως είναι φυσικόν και η απόδοσις. Επί πλέον δε, λόγω του περισπασμού της διανοίας, είναι δυνατόν να εκτεθή ενώπιον του εκκλησιασμάτος ο ιεροψάλτης, κατά τρόπον σοβαρόν, ενίοτε δε και ανεπανόρθωτον. Ποίαν λ.χ. καλήν έντύπωσιν δύναται να καταλείπη εις τους εκκλησιαζομένους περί εαυτού ο ιεροψάλτης εκείνος, ο οποίος δεν ευρίσκεται έτοιμος κατά την σειράν του να εκτελέση το οικείον αυτού μέλος, ή ο άλλο αντ' άλλου ψάλλον τροπάριον λόγω αβλειψίας ή αφαιρέσεως; Είναι δυνατόν ακόμη να μη εκτεθή εις τα όμματα των πιστών, και να μη γίνη αντικείμενον μομφής εκ μέρους των η και των προϊσταμένων του, ο ιεροψάλτης, όστις, αντί να είναι προσηλωμένος εις το έργο του, εκείνος περιφέρει ανευ λόγου τα βλέμματά του μεταξύ των εκκλησιαζομένων παρακολουθών αυτούς εισερχομένους ή εξερχομένους ή οιονεί περισκοπών από του στασιδίου του πρόσωπα και πράγματα; Το σημείον τούτο επισημαίνων προς τους ιεροψάλτας ο μνηνονευθείς Ιεράρχης έλεγε προς αυτούς κατά μίαν σύναξίν των προς λήψιν ωρισμένων χρησίμων οδηγίων και παραινήσεων: «Φευκτέα επίσης αι πολλαί και άκαιροι κινήσεις ως και η από του στασιδίου περισκόπησις προσώπων και πραγμάτων» (ένθ' ανωτ. σ. 211).

Η ιερά στιγμή της θείας Λατρείας επιβάλλει αποχήν από παντός ατάκτου βλέμματος, ανωφελούς και ασκόπου, όπερ ενώ είναι ενδεχόμενον όλως αφελώς ή επιπολαίως και αγαθώς να γίνεται, εν τούτοις δυνατόν να αποβή επιβλαβές πνευματικώς και δια τον ιεροψάλτην και διά το πλήρωμα. Η συγκέντρωσις της προσοχής και την καλήν εκτέλεσιν υποβοηθεί, και τον ιεροψάλτην ανυψώνει εις τας συνειδήσεις των πιστών, και αυτούς τούτους κατανύσσει. Παρέχει επί πλέον τον ιεροψάλτην ως μέτρον συγκρίσεως δι' αυτούς. Και παράδειγμα προς μίμησιν. Ακόμη δε εμφανίζει τούτον και αποδεικνύει ως καλώς ειδότα «πώς δει εν οίκω Θεού αναστρέφεσθαι».

Συνελόντι δ' ειπείν ο ιεροψάλτης μνήμων των ευθυνών αυτού ως εκ του υψηλού και ιερού του λειτουργήματος, όπερ εντός του ναού επιτελεί, άλλα και της μεγάλης του αποστολής, ην έχει επί των ώμων του αναθέσει η αγία Εκκλησία, θα πρέπει συνεχείς να καταβάλλη προσπαθείας και ανυστάκτους φροντίδας, ώστε με την όλην στάσιν του να υποβοηθή τον λαόν εις το έργο της καθαράς και αμιάντου λατρείας του Θεού, εις το έργο της προσευχής.

Τα όσα εις το κεφάλαιον τούτο ελέχθησαν αναφορικώς προς την στάσιν του ιεροψάλτου κατά την ώραν της θείας Λατρείας, είναι ολίγα εκ πολλών, δυνάμενα όμως να παράσχουν αφορμήν προς λήψιν γενναίων και γονίμων αποφάσεων. Είναι τα πλείστα πρακτικής υφής, και ως τοιαύτα δύνανται ευκολώτερον να συνειδητοποιηθούν, πολλώ μάλλον οσω και αυτοί ούτοι οι ιεροψάλται εκ της μικράς ή μεγάλης των πείρας, θα έχουν ασφαλώς επισημάνει πολλά εξ αυτών. Τέλος προσθετέον και τούτο. Τα εις την εν γένει στάσιν του ιεροψάλτου αφορώντα σημεία, ως ταύτα ανωτέρω διεγράφησαν, αποτελούν μέρος της ιεροψαλτικής παραδόσεως. Καθήκον των ιεροψαλτών είναι όχι μόνον να συντηρήσουν την παράδοσιν ταύτην, αλλά και να την διδάξουν και να την παραδώσουν εις τους επιγενομένους. Οι παλαιοί προς τους νεωτέρους, οι έμπειροι προς τους απειροτέρους. Η ιεροψαλτική παράδοσις, όχι μόνον ως προς την εκτέλεσιν των ύμνων, περί ης θα διαλάβωμεν κατωτέρω, αλλά και ως προς την στάσιν και την καθόλου εμφάνισιν επί του στασιδίου του ψάλτου, δέον να τύχη της δεούσης προσοχής, εκ μέρους κυρίως των ιεροψαλτών. Αυτοί έχουν την ευθύνην της παρακαταθήκης ταύτης, την οποίαν παρέλαβαν γραπτώς ή προφορικώς εκ των παλαιών διδασκάλων της ιεράς ταύτης τέχνης, όχι διά να την κρύψουν «υπό τον μόδιον», αλλ' όλως αντιθέτως διά να την μεταδώσουν εν τη πράξει και να την συντηρήσουν μετ' ευλαβείας πολλής. Είναι πάντως σημείον ευχάριστον και ενθαρρυντικόν το ότι έχει συνειδητοποιηθή η ανάγκη αυτή, πολλοί δε των καλών ιεροψαλτών εκμεταλλεύονται φιλοτίμως πάσαν ευκαιρίαν διά να τηρήσουν πρώτοι αυτοί όσα ανωτέρω εγράφησαν, και να διδάξουν ούτω δια του παραδείγματός των και τους νεωτέρους. Πάντως πρέπει να θεωρήται ευτύχημα η ύπαρξις της τοιαύτης παραδόσεως γραπτής ή

άγραφου. Το μέγεθος όχι μόνον της τιμής, αλλά και της ευθύνης είναι ικανόν, νομιζόμεν, δια να τονίξη την ανάγκην της συναισθήσεως αυτής της τιμής και αυτής της ευθύνης. Αξίζει λοιπόν τον κόπον οι ιεροψάλται να δώσουν την προσοχήν των εις όσα ενδεικτικώς ανεφέρθησαν εν τοις πρόσθεν, με την πεποίθησιν και την βεβαιότητα ότι εκπληρούν τον σημαίνοντα ρόλον των εις την αγίαν προσπάθειαν της λειτουργικής αναγεννήσεως.

Αυτά μεν ως προς τον πρώτον τρόπον συμβολής των ιεροψαλτών εις την προσπάθειαν ταύτην.

Β'. Ο Τρόπος της Ψαλμωδίας

Εάν με την εμφάνισιν και καθόλου στάσιν του επί του στασιδίου ο ιεροψάλτης δημιουργή τας ευνοϊκός προϋποθέσεις και τους απαραίτητους όρους προς επιτέλεσιν της αποστολής του, με τον τρόπον της προσφοράς της ψαλμωδίας, όχι μόνον συμπληρώνει, αλλά ολοκληρώνει το ιερόν αυτού έργον. Η καλή και ωραία εκτέλεσις των ύμνων συντελεί τα μέγιστα εις την επιδιωκομένην λειτουργικήν αναγέννησιν. Αντιγράφομεν ό,τι σχετικώς προ ολοκλήρου 30ετίας είχε διατυπωθή": «Δεν πρέπει να λησμονήται πόσον μεγάλην σημασίαν έχει σήμερον η εκτέλεσις εις την μουσικήν. Ο εκτελεστής θεωρείται σήμερον σχεδόν εξ ίσου συντελεστής όσον και ο συνθέτης. Εις την Ευρωπαϊκήν τουλάχιστον μουσικήν παίζει μέγιστον ρόλον. Πολλάκις αριστουργήματα εμφανίζονται αγνώριστα ή αντιστρόφως • εις πολλά έργα χάρις εις τους εκτελεστάς εμφανίζονται αι ωραιότητες ενός έργου αι οποίαι ουδέποτε είχαν παρουσιασθή. Πόσον ισχύει τούτο περισσότερο δια την Βυζαντινήν μουσικήν. Ένας ιεροψάλτης οφείλει να κρατήση επί ώρας το ενδιαφέρον του πολυπληθούς εκκλησιάσματος, να συγκίνηση αυτό και να δημιουργήση ατμόσφαιραν ανάλογον προς την ιερότητα του χώρου και των τελουμένων ιερών ακολουθιών» (Εκκλησία τ. ΙΖ' σ. 189).

Η εκτέλεσις λοιπόν των ύμνων, θα ηδυνάμεθα να είπωμεν, είναι η πεμπτουσία δια την επιτυχίαν εις την μεγάλην και ιεράν ιεροψαλτικήν αποστολήν. Εάν απουσιάξη το στοιχείον της καλής και κατά τους κανόνες της τέχνης αποδόσεως των ψαλλομένων ύμνων, τότε ο σκοπός της ψαλμωδίας δεν επιτυγχάνεται. Αλλ' εις το σημείον τούτο οφείλομεν μίαν διευκρίνησιν. Πολλοί ασχολούμενοι με την ιεράν τέχνην, έχονται στερρώς του αξιώματος: «η τέχνη δια την Τέχνην». Τούτο σημαίνει κατ' αυτούς ότι σκοπός του ψάλλειν είναι μόνον η κυρίως έστω η ηδύμολπος ακρόασις, το «κατακλήσαι» τα ότα των ακροωμένων, ή έστω η καλλιέργεια της μουσικής επιστήμης ή τέχνης. Υπό το πρίσμα τούτο θεωρουμένη η βυζαντινή μουσική απογυμνούται από παν το δυνάμενον να έχη αξίαν στοιχείον της, εκλαμβάνεται δε ως υποδεεστέρα και αυτής εισέτι της κοσμικής ευρωπαϊκής μουσικής. Διότι είναι γνωστόν ότι η κλασσική λεγομένη μουσική διεκδικεί δι' εαυτήν -και δικαίως- την δυνατότητα να διεγείρη ευγενή συναισθήματα μέσα εις τας καρδίας των ακροατών της, να δημιουργή εσωτερικάς συγκινήσεις, να προτρέπη εις πράξεις, να χαρακτηρίξη αξίας ή απαξίας. Όταν λοιπόν η βυζαντινή μουσική στερηθή των τοιούτων δυνατοτήτων, τας οποίας αναμφισβητήτως φέρει, τότε απογυμνούται από ό,τι πολυτιμώτερον διαθέτει: από την δύναμιν να συγκινή, να δημιουργή κατάνυξιν, να μεταφέρη τον νουν εις ουρανόν, να ενώνη το πλάσμα προς τον Πλάστην. Οι τοιούτοι εχθροί, θα ελέγομεν, της Βυζαντινής μουσικής απορρίπτοντες την ουσίαν, προσκολλώνται εις το εξωτερικόν περίβλημα και επιδίδονται, εν ονόματι δήθεν της τέχνης, κατ' ουσίαν όμως και εν τη πραγματικότητι επί βλάβη αυτής, εις την έκτέλεσιν «μαθημάτων» τεχνικώς μεν αξιόλογων, ανιαρών όμως και εν πολλοίς ακαταλήπτων εις τον σύγχρονον αδαή περί τα βυζαντινά μέλη εκκλησιαζόμενον. Ούτος προσήλθεν εις τον ναόν δια να προσευχηθή. Και αντί ύμνων καταληπτών, ακούει την εκτέλεσιν δύσκολων, ενίοτε δε και σχοινοτενών μελών, έχόντων αξίαν μόνον δια τους ειδικούς, με αποτέλεσμα να μη εκπληρώνη τον σκοπόν του. Βεβαίως είναι ενδεχόμενον ο ιεροψάλτης, όστις ασφύγως εξετέλεσε το «μάθημα», να καυχάται δια τας ικανότητάς του. Όμως δεν διηκόλυνε τον πιστόν. Δεν μετερσίωσε το πνεύμα του. Ψάλλται διά τους οποίους πρωτεύουσαν σημασίαν έχει όχι η απόδοσις της εννοίας του ψαλλομένου, αλλά η τεχνική μόνον εκτέλεσις των μελών δεν δύνανται να διεκδικήσουν δι' εαυτούς την πρωτοπορίαν εις την λειτουργικήν αναγέννησιν. Πολλώ μάλλον καθότι εις τα ούτω πως εκτελούμενα μέλη η έννοια θυσιάζεται εις τον βωμόν της τέχνης και το νόημα καλύπτεται από τον τεχνολογικόν πέπλον.

Όμως η τοιαύτη τοποθέτησις του ζητήματος δεν συμβάλλει -όπως ευκόλως κατανοεί τις- εις την λειτουργικήν αναγέννησιν, διότι απλούστατα δεν διευκολύνει την κατανόησιν του ύμνου. Λειτουργική αναγέννησις σημαίνει να κατανοή ο λαός τα ψαλλόμενα, το υψηλόν του ύμνου περιεχόμενον, να γίνεται μέτοχος των συναισθημάτων του υμνογράφου, να διεγείρονται εντός του ανάλογα συναισθήματα θρησκευτικής μεταρσιώσεως, να ανυψούται η καρδιά του προς τον ουράνιον Πατέρα και να λαμβάνη ούτω πείραν και μετοχήν της Θείας Παρουσίας.

α) Ο προσορισμός της βυζαντινής μουσικής

Προς τον σκοπόν τούτον ικανήν και πολύτιμον δύναται να προσφέρη υπηρεσίαν η μουσική, ήτις δεν είναι αυτοσκοπός αλλά μέσον προς κατάκτησιν του ως άνω σκοπού. Το καλλιτέχνημα είναι και πρέπει να μείνη πηγή ανεξάντλητος συγκινήσεως και χαράς. Εις τα χριστιανικά καλλιτεχνήματα «κυριαρχεί ο θρίαμβος του αγαθού κατά του κακού, η νίκη του πνεύματος κατά του κόσμου, η έξαρσις της ανθρωπίνης προσωπικότητος, ο ηρωισμός και η αγιοποιήσις της ανθρωπίνης βουλήσεως, η γαλήνη και η χαρά της ψυχής η απορρέουσα από την συναίσθησιν της κατακτήσεως της χριστιανικής αληθείας ως χαροποιού φωτός και δόξης αιωνίου» (Σάμου Ειρηναίος ενθ' ανωτ. σ. 162). Οι μεγάλοι μελωδοί οι οποίοι ήσαν και οι ποιηταί των ύμνων, δεν εμελοποίησαν αυτούς δια να περικαλύψουν το νόημά των δια του τεχνικού μουσικού πέπλου. Αντιθέτως επρόσεξαν την διάσωσιν ακεραίας της εννοίας του ύμνου, διότι εξ αυτής κυρίως εξαρτάται η δημιουργία των απαραίτητων εκείνων συναισθημάτων εν τη καρδιά του λαού. Και εάν έχωμεν μέλη τεχνικώς άψογα, αργά, με μελωδίαν μη διευκολύνουσαν την κατανόησιν του νοήματος, ταύτα δυνάμεθα να είπωμεν ότι συντετέθησαν δι' ειδικούς λόγους υπό αοιδίμων διδασκάλων αφορώντων εις ανάγκας της εποχής, σήμερον δε διατηρούν σχολαίαν αξίαν και ιστορικήν της εξελίξεως της μουσικής σημασίαν. Δεν υπεισερχόμεθα εις το θέμα της γνησιότητος των τοιούτων μελών και της προελεύσεως αυτών, καθότι περί τούτου πολλά έχουν γραφή.

β) Το ύφος της βυζαντινής μουσικής

Ο μέγας και υψηλός σκοπός τον οποίον η εκκλησιαστική μουσική έχει να επιτελέση, προσδιορίζει φυσικώς και το ύφος αυτής. Τούτο φέρει χαρακτήρα εκκλησιαστικόν και πνευματικόν, πόρρω απέχοντα από πάσης επεισάκτου κοσμικής χροιάς, ξένης προς το κατανυκτικόν περιβάλλον του ορθοδόξου ναού. Έγραφέ που σχετικώς ο Ι.Σακελλαρίδης προ ετών τα εξής σημαντικά: «Οπόσην χάριτα οφείλομεν τη μητρί ημών Εκκλησία τη περισωσάση ως εν ακλύστω λιμένι, τας περισέμένους και ηθικωτάτας ωδάς, δι'ων ο νους και η καρδιά καθαιρόμενοι ευθύνονται ως θυμίαμα λιβάνου προς τον θρόνον του αιωνίου πατρός, δια ρημάτων κάλλους αμηχάνου και μελοποιΐας ιεροπρεπούς μη παραγούσης ημάς διά της αναπολιτικής φαντασίας ούτε εις το θέατρον, ούτε εις τας βαναυσότητας των οδών, ένθα ψυχαί, παρεστραμμέναι της κατά φύσιν έξεως, ποιούνται χρήσιν ανειμένων και παρακεχρωσμένων μελών. Μάλιστα δ' όταν η διδασκαλία της ιεράς μουσικής γίγνηται παρ' ανδρών ου μόνον εμπείρων, αλλά και φερόντων την των θείων λόγων εύσεπτον αγνείαν, και καθαρευόντων από πραγμάτων και βουλευμάτων πονηρών, και κατοκωχίμων υπό ριπών ενθέου μανίας ώστε να δύνωνται και τας των άλλων ψυχάς να ποιώσι ενθουσιαστικάς. Ναι. Διότι τότε και μόνον τότε καταλείπεται ώσπερ εμπύρευμά τι εν τη ψυχή του ακροατού. Και τότε μόνον αληθεύει το λόγιον: η ζωή γεννά ζώην». (Κ.Δ. Παπαδημητρίου: Ο Ι. Σακελλαρίδης και το παρ' ημίν μουσικόν ζήτημα εν «Εκκλησία» 1939 σ. 10).

Το ύφος της βυζαντινής μουσικής είναι ανάγκη να περιοσθή εις τρόπον ώστε να διατηρηθή η ιεροπρέπεια της τέχνης, και η πνευματική της διαύγεια. Προς τούτο πρέπει να αναληφθή προσπάθεια προς αποκάθαρσιν της εκκλησιαστικής μας μουσικής από παντός «εν ημέραις δουλείας εισδύσαντος επεισάκτου απηχρήματος», διά να αποβή «αξιότερα τον υψηλόν αυτής προορισμόν να επιτελή, προσηκόντως εις τας ψυχάς των πιστών ενεργούσα, εις μείζονα ευπρέπειαν του οίκου του Θεού των Πατέρων» (Κ. Παπαδημητρίου: Το μουσικόν ζήτημα εν τη Εκκλησία της Ελλάδος. Αθήναι 1921). Εκείνο το οποίον δυνάμεθα και υποχρεούμεθα να πράξωμεν είναι «να τηρώμεν όση ημίν δύναμις την εκκλησιαστικήν μουσικήν ασφαλώς, και μετ' επιστήμης να χωρώμεν εις τελειότεραν και ελληνοπρεπεστέραν αυτής μόρφωσιν, ουχί παιδαριωδώς νεωτερίζοντες αλλ' επιστημονικώς και λελογισμένως επί των αρχαίων επιστημονικών βάσεων οικοδομούντες» ως λίαν χαρακτηριστικώς διαλαμβάνει το προς το Υπουργείον Εθνικής Παιδείας έγγραφον της Ι. Συνόδου της 13 Ιουνίου 1874. Την γνώμην ταύτην, ο πολύς Κ. Παπαδημητρίου θεωρεί ως την σοβαρωτέραν όλων όσαι, μέχρι της εποχής του, διευτυπώθησαν.

Δεν δυνάμεθα να αποχωρίσωμεν το ύφος από την βυζαντινήν μουσικήν. Το τοιούτον θα ωδήγει, εις αληθή τραγέλαφον που θα ενεφάνιζεν εις τα όμματά μας όχι μόνον την δυσαρμονίαν, αλλά και το κατάντημα εις το οποίον δύναται να φθάση η μουσική, αποψιλουμένη από του χαρακτηριστικού αυτής τούτου στοιχείου. Πείραν τούτου λαμβάνει τις εάν ακούση την έν τισιν ιεροίς ναοίς εισαχθείσαν τετράφωνον ευρωπαϊκήν μελωδίαν, όλως ξένην τυγχάνουσαν προς το οσιακόν και άγιον περιβάλλον του ναού. Η μουσική της όπερας δεν προσιδιάζει εις τον ναόν. «Μυρίζει κολώνιαν» κατά την έκφρασιν λογίου διδασκάλου της μουσικής, εν αντιθέσει προς την εκκλησιαστικήν η οποία «μυρίζει λιβάνι». Επομένως πρόδηλον καθίσταται ότι το ύφος της εκκλησιαστικής μουσικής πρέπει να είναι το προσήκον τη Εκκλησία και τη ιερότητι της ακολουθίας. Εκείνο δηλαδή το οποίον μας παρέδωκαν οι Πατέρες, το σεμνόν και κατανυκτικόν που δεν έχει καμμίαν απολύτως σχέσιν με τας «καντάδας» ή τα λαϊκά άσματα, και τας κοσμικάς μελωδίας. Το επικρατήσαν παρ' ημίν εν πολλοίς σύστημα του Ι. Σακελλαρίδη, αποτελούν διασκευήν επι το απλούστερον των βυζαντινών μελών, δεν πρέπει να θεωρήται απόβλητον από πλευράς ύφους, δεδομένου ότι κατά βάσιν είναι σύστημα μονόφωνον, ενώ η αρμονία του (τρίφωνος συμφωνία) όπου εφηρμόσθη δεν προσέκρουσεν εις τας γενικάς του εκκλησιαστικού μέλους

απαιτήσεις. Άλλωστε μη λησμονώμεν ότι η αξία του έργου του Σακελλαρίδου δεν έγκειται τόσον εις το αρμονικόν του σύστημα, όσον εις την προσπάθειάν του προς ρυθμικήν και μελωδικήν αποκατάστασιν των ασμάτων ίνα ταύτα προσαρμόζωνται προς την έννοιαν του ποιήματος.

Δυστυχώς ως προείπομεν, η κακώς εννοουμένη πρόοδος, ως επιδημία τις κατέλαβε και τους περί την μουσικήν ενασχολούμενους, αποτολμήσαντας εις τινας περιπτώσεις την αντικατάστασιν της παραδοσιακής μας μουσικής δια της ξενικής ευρωπαϊκής, της όλως αποβλήτου εκ των ορθοδόξων ναών. Δεν αμφιβάλλομεν ότι και η μουσική έχει ανάγκην προόδου, και μελέτης των σχετικών προβλημάτων. Όμως η πρόοδος ενταύθα δέον να νοηθή ως αποκατάστασις της γνησιότητας αυτής και ως επάνοδος εις τας πηγάς. Ο αείμνηστος Κ. Ψάχος έγραφε σχετικώς: «Αν εις πάσαν τέχνην και επιστήμην η ανάπτυξις και η πρόοδος συντελείται διά της πορείας προς τα πρόσω, ή της ημετέρας εκκλησιαστικής και εθνικής μουσικής ανόρθωσις και αναβίωσις κατ' αντίστροφον λόγον θέλει συντελεσθή διά της πορείας ημών προς τα όπισθεν». Τούτο βεβαίως δεν είναι εύκολον. Πρέπει να αναγνωσθούν οι Κώδικες της προ της αλώσεως εποχής. Ήδη δε έχει αναληφθή, εξ όσων δυνάμεθα να γνωρίζωμεν, συναφής προσπάθεια εκ μέρους της Ακαδημίας Αθηνών, αποβλέπουσα εις την επί μαγνητοταινίας αποτύπωσιν των απανταχού της Ελλάδος ψαλλομένων ή αδομένων ασμάτων, διά την αναψηλάφισιν των πηγών και την επίλυσιν του προβλήματος της προελεύσεως της βυζαντινής μουσικής μας.

Οι ψάλται καλούνται όπως, παραμένοντες πιστοί εις το παραδεδομένον ύφος της εκκλησιαστικής μουσικής, «μη μεταίροντες όρια» τα οποία οι πατέρες μας έθεσαν, διατηρήσουν και σήμερα άσβεστον την φλόγα και την λαμπάδα της παραδόσεως, έστω και αν αυτή, λόγω της πνευματικής καθυστερήσεως του Έθνους μας εκ της πολυχρονίου δουλείας, παρουσιάζεται όχι τόσον σταθερά και συγκεκριμένη. Εις τούτο συντελεί και το γεγονός ότι «επειδή η μουσική κινείται εντός της εννοίας του χρόνου, τα δημιουργήματά της είναι μάλλον απροσδιόριστα και μεταδίδονται περισσότερο δια ζώσης και από στόματος εις στόμα, δεν προσομοιάζουν προς τα λοιπά είδη της τέχνης τα πραγματοποιούμενα εν χωρώ, τα οποία γίνονται διά τούτο αντικείμενα της οράσεως και συνεπώς υπόκεινται ευκολότερον εις κατανόησιν και κρίσιν υπό των μεταγενεστέρων γενεών» ως ο αοίδιμος Μητροπολίτης Σάμου Ειρηναίος παρετήρει, (εν περιοδικώ Εκκλησία 1939, σ. 162).

γ) Η χρονική αγωγή

Μεγίστην σπουδαιότητα εις το εξεταζόμενον ζήτημα του τρόπου εκτελέσεως των εκκλησιαστικών ύμνων ενέχει και ο χρόνος καθ' ον δέον ούτοι να εκτελώνται σήμεραν.

Ελέχθη ότι ο χρόνος είναι η ψυχή της μουσικής. Μέλος μουσικόν ψαλλόμενον εις χρόνον άτακτον χάνει την ωραιότητα και αξίαν του. Αντιθέτως καλή και ακριβής περί τον χρόνον εκτέλεσις διπλασιάζει, θα ελέγομεν, το κάλλος και την μεγαλοπρέπειαν του ψαλλομένου άσματος. Τούτο γνωρίζουν κάλλιον παντός άλλου οι περί την μουσικήν μετ'επιστασίας ασχολούμενοι, οίτινες, και πάννυ δικαίως, περί πολλού ποιούνται της εν χρόνω ακριβούς εκτελέσεως των ύμνων. Είναι προφανές ότι και τα λειτουργικά μέλη και άσματα της Εκκλησίας μας πρέπει να χαρακτηρίζονται κατά την εκτέλεσίν των και από άψογον από πλευράς χρόνου πληρότητα. Και τούτο διότι εάν δια παν μουσικόν μέλος έχη σημασίαν ο χρόνος, νομίζομεν ότι δια τα μέλη της εκκλησιαστικής βυζαντινής μας μουσικής ο χρόνος προσλαμβάνει όλως Ιδιαιτέραν αξίαν.

Υπό τας σημερινάς συνθήκας επιβάλλεται η εκτέλεσις των ύμνων εν τοις ναοίς να γίνεται εις χρόνον σύντομον. Το όλον κλίμα που επικρατεί, ίδια εις τας μεγαλουπόλεις, δεν ευνοεί την εκτέλεσιν σχοινοτενών ύμνων. Η εποχή μας είναι της ταχύτητος εποχή της ολονέν αυξανομένης. Χωρίς τούτο να σημαίνει συστηματισμόν και της εκκλησιαστικής μουσικής εις τας απαιτήσεις της συγχρόνου εποχής, εν τούτοις είναι αναγκαίον εις το σημείον τούτο να πειθαρχήσωμεν εις την γενικωτέραν απαίτησιν. Άλλωστε είναι ήδη γνωστόν ότι τα ειρμολογικά λεγόμενα μέλη της εκκλησιαστικής μας μουσικής είναι και τα περισσότερον γνήσια. Κατά τον αοίδιμον Σάμου Ειρηναίον «σταθερωτέρα και περισσότερον αναλλοίωτος η παράδοσις της βυζαντινής μουσικής ανευρίσκεται εις τα τροπάρια οποία είναι τα απολυτικά, τα καθίσματα, οι ειρμοί, τα εξαποστειλάρια, τα προσόμοια, πάντα εις το ειρμολογικόν των μέλος και εις όλους τους ήχους» (πρβλ. περιοδικόν «Εκκλησία» τ. ΙΖ' σ. 162).

Τα «παπαδικά» μέλη δεν ανταποκρίνονται σήμερα εις πρακτικήν τινά ανάγκην των εκκλησιαζομένων. Ούτοι μάλλον δυσανασχετούν όταν είναι υποχρεωμένοι να ακούσουν τοιαύτα μέλη εκτελούμενα. Η βραδεία εκτέλεσις των ύμνων δυνάμεθα να είπωμεν ότι, κατά γενικόν κανόνα, έρχεται σήμερα εις αντίθεσιν προς το λαϊκόν αίσθημα, και δημιουργεί όχι ευχάριστα συναισθήματα, πάντως δε δυσαρέστους εντυπώσεις εις βάρος της βυζαντινής μουσικής και της λειτουργικής μας ζωής. Οι πολλοί, μη δυνάμενοι να εκτιμήσουν την εν τοις «παπαδικούς» και λοιποίς αργοίς μέλεσιν υποκρυπτομένην τεχνολογικήν αρτιότητα, καταλαμβάνονται εξ

ανοίας και αποκομίζουν ως μόνον όφελος την μονοτονία και την έλλειψιν ενδιαφέροντος. Προτιμώτερον θα ήτο, και τούτο διά την καθαρώς μουσικοτεχνικήν πλευράν του θέματος, τα τοιαύτα κλασσικά και αργά μαθήματα να εχρησιμοποιούντο εις τα ωδεία ή εις καταλλήλους άλλας ευκαιρίας προς σκοπούς διδακτικούς, καλλογικούς και ιστορικούς, και εντός των ναών κατά την Θείαν Λατρείαν αλλ' εις σπανίας περιπτώσεις. Η αργή εκτέλεσις των εκκλησιαστικών ύμνων μόνον ευαρίθμους τινάς πιστούς δυνατόν να ικανοποιή. Οι πλείστοι δυσανασχετούν, ενίοτε δε και αγανακτούν. Το «καιρός παντί πράγματι» έχει και ενταύθα τον λόγον. Εις πολύ ολίγας, μετρημένας περιπτώσεις δέον ο ιεροψάλτης να απασχολή το εκκλησίασμα με αργά μέλη. Σπανιώτατα, οσάκις λόγοι ίσως παραδοσιακοί, επιτρέπουν την χρησιμοποίησιν τοιούτων μελών. Εις τας λοιπάς περιπτώσεις πρέπει να χρησιμοποιήται χρόνος σύντομος.

Εις το σημείον τούτο οφείλομεν μίαν εξήγησιν. Ο σύντομος χρόνος, περί του οποίου κάμνομεν εδώ λόγον, δεν έχει καμμίαν σχέσιν με την διολίσθησιν εις σημείον υπενθυμίζον αγώνα δρόμου κατά την εκτέλεσιν των ύμνων. Ο σύντομος χρόνος δεν πρέπει να οδηγή τον ιεροψάλτην εις το να βιάζεται ή να παραλείπη τινά των ψαλλομένων. Άλλο χρόνος σύντομος και άλλο βιασύνη. Το σύντομον μέλος οικοδομεί. Το βιαστικόν σκανδαλίζει. Παρέχει την εντύπωσιν ότι γίνεται μία «αγχαρεία» από την οποίαν επειγόμεθα να απαλλαγώμεν το ταχύτερον. Ποτέ το βεβιασμένον μέλος δεν εκπληροί τον σκοπόν της Λατρείας. Αντιθέτως γίνεται αφορμή εις το να παρακωλύεται η ομαλή εξέλιξις της λειτουργικής ζωής και της πνευματικότητας των πιστών. Βιαστική εκτέλεσις των τροπαρίων προδίδει έλλειψιν συναισθήσεως της υψηλής αποστολής μας. Τίποτε άλλο. Το σύντομον μέλος κάλλιστα δύναται να συνδυασθή με εκτέλεσιν χρονικήν τοιαύτην οία η ενδεδειγμένη διά την εποχήν μας.

Ο σύντομος χρόνος δέον να υιοθετηθή τόσον διά τους ύμνους του όρθρου, όσον και διά την Θ. Λειτουργίαν. Εάν θα έδει κάπου να θεσπισθή αργότερός πως χρόνος, τούτο ασφαλώς θα επεβάλλετο να γίνη προκειμένου περί της Θ. Λειτουργίας, η οποία αποτελεί και το κέντρον της όλης λειτουργικής μας ζωής. Ατυχώς το αντίθετον πολλάκις συμβαίνει. Ο όρθρος ψάλλεται με πάσαν χρονικήν άνεσιν και εν συνεχεία η Θ. Λειτουργία βεβιασμένως. Τούτο δεν είναι ορθόν ούτε ευκαίον. Το προβάδισμα δέον πάντοτε να έχη η Θ. Λειτουργία δηλ. Το Μυστήριον της Θ. Ευχαριστίας πέριξ του οποίου συγκεντρούται η καθόλου πνευματική εκκλησιαστική ζωή.

Δεν θα πρέπει να παραλείψωμεν να σημειώσωμεν το γεγονός ότι εν πάση περιπτώσει ο χρόνος των ψαλλομένων ύμνων δέον να ρυθμίζεται πάντοτε εν συνεννοήσει μετά του ιερατικώς Προϊσταμένου του Ιερού ναού, προς αποφυγήν δημιουργίας ζητημάτων δυναμένων να σκιάσουν τας αρμονικάς σχέσεις μεταξύ ιερέων και ψαλτών. Μία καλή συνεννόησις προλαμβάνει πάντοτε ενδεχομένας παρεξηγήσεις και διευκολύνει την αγαστήν συνεργασίαν μεταξύ των παραγόντων του ναού.

Εν κατακλείδι τούτο και πάλιν επιθυμούμεν να τονίσωμεν, ότι παρήλθεν ο καιρός που εγίνοντο ανεκτά ψαλλόμενα μέλη αργά. Τώρα πλέον μόνον σχολαίαν άξίαν δύναται να έχουν ταύτα. Η εποχή μας ζητεί το σύντομον μέλος, το οποίον διασώζει την παράδοσιν και το νόημα του ποιήματος. Ο χρόνος της εκτελέσεως των ύμνων δεν είναι παρωνυχίς. Είναι ζήτημα σπουδαίον, το οποίον πρέπει να τύχη της προσοχής όλων όσοι έχουν λόγον εις την λειτουργικήν αναγέννησιν. Και με τον τρόπον αυτόν η βυζαντινή μας μουσική θα παραμείνη ό,τι ανέκαθεν υπήρξεν, ήτοι θεραπεινής της αληθούς Λατρείας και του αληθούς της σκοπού.

δ) Δύο βασικά της Β.Μ. γνωρίσματα

Ο τρόπος της ορθοδόξου ψαλμωδίας είναι ως γνωστόν μονοφωνικός και χορικός. Τα δύο ταύτα γνωρίσματα αντιδιαστέλλουν την βυζαντινήν εκκλησιαστικήν από πάσης άλλης έξω του περιβόλου της Εκκλησίας μουσικής και δη και από της ευρωπαϊκής τοιαύτης, ήτις είναι όλως ξένη προς το κατανυκτικόν περιβάλλον της ορθοδόξου Λατρείας. Ως εκ τούτου δεν υπάρχει εν αυτή θέσις δια πολυφωνικά μουσικά συστήματα και αρμονικά συνθέσεις προσιδιάζουσας προς την κοσμικήν μουσικήν. Η βυζαντινή μουσική, γέννημα της Εκκλησίας και του Έθνους μας, γνωρίζει εκ παραδόσεως μόνον το μονοφωνικόν σύστημα ποικιλόμενον απλώς δια του ισοκρατήματος. Περί του συστήματος τούτου δεν κρίνομεν σκόπιμον να επεκταθώμεν ενταύθα περισσότερον, αναλύοντες τα γνωρίσματα και τα ιστορικά του δεδομένα διότι τυχόν αναφορά εις τούτο από της ενταύθα σκοπιάς θα εξέκλινεν ασφαλώς των πλαισίων της συγγραφής ταύτης (Πρβλ. δύο άρθρα μας εις «Ιεροψαλτικά Νέα», Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1967, με τον τίτλον «Πώς δυσφημείται η Βυζαντινή μουσική». Όμως τούτο μόνον ενταύθα λεκτέον: το μονοφωνικόν σύστημα της βυζαντινής μουσικής ευρίσκει την πληρότητά του εις τον χορικόν τρόπον της ψαλμωδίας, δηλ. εις την «ομαδικήν ή άλλως κοινοτικήν» θείαν Λατρείαν.

Είναι εκ της ιστορίας γνωστόν πως το πάλαι εψάλλοντο οι ύμνοι καθ' υπακοήν, του λαού υποψάλλοντος τα ακροστίχια. Άπαν το πλήρωμα της Εκκλησίας συμμετείχεν εις την αναφοράν των ύμνων και ολόκληρος η ευχαριστιακή κοινότης «εν ενί στόματι και μιά καρδιά» ανέμελπε προς τον Κύριον τας πνευματικάς της ωδάς. Ούτως ετονίζετο όχι μόνον η θέσις του πληρώματος εντός του όλου θεσμού της Εκκλησίας, αλλά και ουσιαστικώς διηκολύνετο η των προσευχών του προς Θεόν άνοδος. Αργότερον ο λαός έπαυσε να ψάλλη, αντικαταταθείς υπό του χορού των ιεροψαλτών, όμως ο χορικός χαρακτήρ της εκκλησιαστικής μας μουσικής δεν έπαυσε να αποτελή χαρακτηριστικόν γνώρισμά της. Λόγοι εσωτερικοί και εξωτερικοί επιμαρτυρούν τον πολυφωνικόν και χορικόν τρόπον της εκκλησιαστικής ψαλμωδίας περί του οποίου ο πολός Πάπας Πίος ο Χ «εις την περί εκκλησιαστικής μουσικής εγκύκλιον αυτού, ζητών ακριβώς να ανακόψη την εισόρμησιν των μουσικών οργάνων εις την Εκκλησίαν και απειργών των ιερών περιβόλων την μουσικήν του θεάτρου και τας αμετροεπείς και ασέμνους εις επίδειξιν δεξιολεχνιακής Ικανότητος μονωδιακάς εκτελέσεις γράφει ότι ούτος (δηλ. ο χορικός) τυγχάνει εις των πιστών της εκκλησιαστικής μουσικής όρων» (Μητροπολίτου Κοζάνης Διονυσίου: Η βυζαντινή Μουσική εν Ιεροψαλτ. Νέοις φ. 57, 1969).

Κατά ταύτα αμφότερα τα χαρακτηριστικά ταύτα γνωρίσματα, τα άμεσον σχέσιν έχοντα προς την εκτέλεσιν των βυζαντινών εκκλησιαστικών μελών, δέον να τύχουν της δεούσης προσοχής εκ μέρους των ιεροψαλτών, οίτινες φιλοδοξούν να συντελέσουν αποφασιστικώς εις την λειτουργικήν αναγέννησιν την οποίαν οι καιροί μας απαιτούν. Πρέπει ούτοι να κατανοήσουν καλώς, ότι το μονοφωνικόν σύστημα, συμβαδίζον προς τε το ύφος και το ήθος της βυζαντινής μουσικής, δημιουργεί κατάνυξιν εις τας ευλαβείς καρδίας, εν αντιθέσει προς το πολυφωνικόν τετράφωνον ευρωπαϊκόν όπερ κείται πέραν της μακραίωνος εκκλησιαστικής μας παραδόσεως, και δυσχεραίνει την μεταρσίωσιν των πιστών εις τας σφάιρας του θείου. Εάν τούτο καταστή συνείδησις και βίωμα, τότε αφεύκτως θα περιορισθούν αι οθνεΐαι επιδράσεις επί την πατρώαν μουσικήν της Εκκλησίας μας, κατά μικρόν δε θα αποκατασταθή εν πάση πληρότητι η εν τη θεία Λατρεία αμιγής χρησιμοποίησις των παραδεδομένων μελών και η κατά την ορθήν παράδοσιν εκτέλεσις αυτών. Μακράν λοιπόν από των εκκλησιαστικών στασιδίων αι ευρωπαϊκοί πολυφωνία. Δυνατόν να τέρπουν τα ώτα τινών εκ των του πληρώματος. Πρέπει όμως όλοι να αντιληφθούν ότι εις τον ναόν δεν προσερχόμεθα δια να ευχαριστήσωμεν τας αισθήσεις και να τέρψωμεν την ακοήν, αλλά με συναισθήματα αλλοΐα εκείνων τα οποία διαθέτει ο εις αίθουσαν συναυλιών εισερχόμενος. Εις τον ναόν προσερχόμεθα εν ταπεινώσει και συναισθήσει των ιδίων μας αμαρτημάτων, μετανοούντες δι' αυτά και εκζητούντες του Θεού το έλεος. Πώς θα το επιτύχωμεν; Με τας «βοάς» των χορωδιών ή με τα σεμνά μέλη της εκκλησιαστικής μας μουσικής; Είναι αυτονόητον ότι ο χορικός χαρακτήρ της βυζαντινής μουσικής, όταν εύρίσκη την κατά τον καλύτερον τρόπον έκδήλωσιν καί καλλιέργειάν του, δύναται να προσφέρει το παν εις τον πιστόν από πλευράς μουσικής.

Δια τον λόγον τούτον είναι ανάγκη όπως οι ιεροψάλται αποδυθούν εις αγώνα δημιουργίας βυζαντινών χορών παρ' αυτοίς. Γνωρίζομεν ότι το τοιούτον δεν είναι εύκολον. Απαιτεί και θυσίαν χρόνου, και οικονομικήν του ναού επιβάρυνσιν συνεπάγεται, αλλά και γνώσεις μουσικής προϋποθέτει. Όμως πάντα ταύτα αξίζει τον κόπον να προσφερθούν διά την δημιουργίαν βυζαντινών μουσικών χορών. Η μονωδία, νομίζομεν, δεν προσιδιάζει προς την εκκλησιαστικήν μας μουσικήν. Η μουσική μας είναι χορική, και ο βυζαντινός μονοφωνικός χορός είναι εκείνος που δύναται να προσφέρει ό,τι έχει σήμεραν ανάγκην ο εκκλησιαζόμενος. Όπου υπάρχουν συγκεκριημένοι τοιούτοι βυζαντινοί χοροί, η εντύπωσις την οποίαν δημιουργούν είναι άριστη, Πολλάκις δε μοι παρεσχέθη η ευκαιρία, ως και άλλοτε έγγραφον, διά να διαπιστώσω ιδίοις ωσίν τα αποτελέσματα των εκάστοτε δημοσίων εμφανίσεων βυζαντινών χορών εξ ιεροψαλτών και να αισθανθώ την ωφέλειαν εκ των τοιούτων εκδηλώσεων. Όντως ασύγκριτος και άφθαστος είναι η ωραιότης του βυζαντινού μέλους, όταν τούτο αποδίδεται από πειθαρχημένον χορόν. Δημιουργεί συναισθήματα κατανύξεως και ευλαβείας μέσα εις την ψυχήν του ακροατού. Αυτό ακριβώς που χρειάζεται ο πιστός διά να λατρεύση τον Θεόν.

ε) Το πρόβλημα της συμψαλμωδίας

Η δημιουργία βυζαντινών χορών, τη επιμελεία μεν των εκασταχού ιεροψαλτών, τη χορηγία δε των οικείων εκκλησιαστικών Συμβουλίων, δύναται συν τη προόδω του χρόνου να συμπληρωθή διά της εισαγωγής βαθμηδόν και κατ' ολίγον της συμψαλμωδίας κατά την Θ. Λατρείαν. Είναι ομολογουμένως ανυπολόγιστοι αι ωφέλειαι διά τους πιστούς εκ της εισαγωγής του συστήματος τούτου, όπου βεβαίως αι συνθήκαι επιτρέπουν την τοιαύτην πρωτοβουλίαν. Διότι θα πρέπει ευθύς εξ αρχής να λεχθή ότι η συμψαλμωδία τονίζουσα «δεόντως τον συλλογικόν χαρακτήρα της Θ. Λειτουργίας» τότε συμβάλλει εις την πραγματικήν και γνησίαν λειτουργικήν

αναγέννησιν, όταν πληροί ωρισμένας προϋποθέσεις, άνευ των οποίων αποβαίνει επί ζημία αυτής ταύτης της Θ. Λατρείας.

Αι προϋποθέσεις αύται είναι αι εξής:

αα) Σταδιακή εισαγωγή του θεσμού, και μάλιστα αρχικώς όλως δοκιμαστικώς. Θα απετέλει αφροσύνην εάν επεδιώκετο η εισαγωγή της συμφαλμωδίας εν σχέσει προς άπαντα τα ψαλλόμενα μέλη ή εν σχέσει προς άπαντας τους ναούς. Πρέπει οπωσδήποτε να προηγηθή μακρόν στάδιον προπαιδείας του πληρώματος, πράγμα δυσκολώτατον προκειμένου περί ναών με εναλλασσόμενον εκκλησίασμα ή με πιστούς μη δυναμένους όπως αφομοιώσουν την σχετικήν προπαιδείαν. Το εξελικτικόν τούτο στάδιον θα είναι οπωσδήποτε μακρόν και επίπονον διότι προϋποθέτει επίπονους και επίμονους προσπαθείας εκ μέρους των υπευθύνων παραγόντων της ενορίας προς καλλιέργειαν του εδάφους. Μεθ' υπομονής όμως και επιμονής αναλαμβανόμενον το τοιούτον έργον δύναται ασφαλέστατα να αποδώση αποτελέσματα άριστα και να οδηγήση εις την καθιέρωσιν της συμφαλμωδίας, πράγμα ευκταίον και άξιον παντός επαίνου.

ββ) Καθιέρωσις απλού τρόπου αποδόσεως των μελών. Είναι φανερόν και αυταπόδεικτον ότι ο λαός μόνον λίαν απλά μέλη δύναται να αποδώση συμπάλλον. Μέλη με γραμμάς δυσκόλους κατά την εκτέλεσιν η αγνώστους εις το άπειρον λαϊκόν ους, δεν δύνανται να αποτελέσουν το αντικείμενον συμφαλμωδίας. Αντιθέτως μέλη απλά, πολλάκις και μακροχρονίως επαναλαμβανόμενα και καταστάνατα πλέον οικεία εις τον εκκλησιαζόμενον λαόν, δύναται ευχερέστερον να αποδίδωνται υπ' αυτού κατά την ώραν της Θ. Λατρείας.

γγ) Καθοδήγησις του συμπάλλοντος λαού. Εάν αφεθή έκαστος να λέγη ό,τι και όπως θέλει τότε θα παύση ο ναός να αποτελή ιερόν χώρον. Αντί κατανύξεως θα επικρατήση σύγχυσις και αταξία. Προς αποφυγήν τοιούτων εκτρόπων είναι απαραίτητον ο χορός ο Βυζαντινός, με επικεφαλής τον ιεροψάλτην να προεξάρχη του μέλους, ο δε λαός να κατακολουθή οδηγούμενος εις την μελωδίαν από την διεύθυνσιν του ψάλτου. Εις τούτο θα υποβοηθήση πρώτον μεν η εις μέρος εμφανές εγκατάστασις του ιεροψάλτου, ώστε να είναι ορατός από το μέγιστον δυνατόν μέρος του πληρώματος, δεύτερον δε η διά των καταλλήλων κινήσεων των χειρών κατεύθυνσις του λαού διά την ταυτόχρονον από μέρους πάντων εκτέλεσιν των διαφόρων ύμνων. Όπου εφηρμόσθη το σύστημα της συμφαλμωδίας, κατέστη αναγκαία η καθιέρωσις της καθοδηγήσεως του λαού προς επίτευξιν αρμονίας.

Υπό τας ανωτέρω προϋποθέσεις δύναται να επιτύχη ο θεσμός ούτος ο οποίος αναμφιβόλως και παραδοσιακός είναι και εις την λειτουργικήν αναγέννησιν συμβάλλει. Βεβαίως είναι δύσκολον να επιτύχη ευθύς εξ αρχής η εισαγωγή της συμφαλμωδίας. Και μάλιστα όταν πρόκειται περί ναών με πολυπληθές εκκλησίασμα. Όμως αξίζει νομιζόμεν τον κόπον να αναληφθή σχετική προσπάθεια. Εξ όσων έχομεν πληροφοριών η σχετική σύστασις του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών κ.κ. Ιερωνύμου, περί εισαγωγής όπου δει της συμφαλμωδίας, έχει εύρει απήχησιν, εις τινας δε ιερούς ναούς των Αθηνών και δη εις τον Καθεδρικόν, έχει αρχίσει η σχετική προσπάθεια. Φρονούμεν ότι διά της συμφαλμωδίας ο λαός διευκολύνεται εις την συνειδητήν συμμετοχήν του εις την ορθόδοξον λατρείαν. Άλλωστε είναι γνωστόν ότι το αρχαίον σύστημα της αποδόσεως των ύμνων εν τη Καθολική Εκκλησία, τη αδιαιρέτω και αρχεγόνω, ήτο ακριβώς τούτο.

Διά τους τυχόν αμφισβητούντας την αρχαιότητα και γνησιότητα του θεσμού, υπενθυμίζομεν ότι το πάλοι οι ύμνοι εψάλλοντο αντιφωνικώς το δε πλήθος «ξυνηπήχει εν συμφωνία». Μαρτυρίαί αφευδείς πατέρων της Εκκλησίας ήδη από των Αποστολικών χρόνων επιβεβαιούν του λόγου το ασφαλές. Κατά τας αρχαίας μαρτυρίας σύμπας ο λαός έψαλλε το «Αλληλούϊα», το «Κύριε ελέησον», το «Παράσχου Κύριε» κλπ. Κατά τον Νικ. Καβάσιλαν «απέρχεται μεν ο ιερεύς, πληροῦσι δε το παν οι περιεστώτες, τα θεόπνευστα των ιερών προφητών άδοντες ρήματα». Κατά δε τον Μ. Βασίλειον: «Πάντες κοινή ως εξ ενός στόματος και μιας καρδιάς τον της εξομολογήσεως ψαλμόν αναφέρουσι τω Κυρίω». Βαλσαμών μάλιστα ο μέγας των Κανόνων,ερμηνευτής υπομνηματίζων τον ια' Κανόνα της εν Λαοδικεία Συνόδου επάγεται: «Το γαρ συμπάλλειν και λαϊκούς επ'εκκλησίαις ου κεκώλυται» (Ράλλη-Ποτλή: Σύνταγμα.... τ. Γ'σ. 484). Παρ' ημίν, καθώς γνωρίζομεν, πρώτος ο Ι. Σακελλαρίδης εισήγαγε την συμφαλμωδίαν δίδων αυτός το σύνθημα της ενάρξεως η με ένα ελαφρόν της ράβδου του κτύπημα ή με ένα προστακτικόν «εμπρός» ή και με αμφότερα. Και το εκκλησίασμα συνέψαλλε τα αντίφωνα π.χ. και τα λοιπά λειτουργικά, τα ακροστίχια και τα εφύμνια συνήθως. Εις τους όρθρους δε της Μ. Εβδομάδος ο λαός συμμετείχεν εις την ψαλμωδίαν, όπως ακριβώς γίνεται και σήμερον κατά την στιγμήν που ψάλλονται τα «εγκώμια» κατά τον Όρθρον του Μ. Σαββάτου. (Γερ. Βαγγελάτου εν «Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή. Πανηγυρικός Τόμος, επί τη 125ετηρίδι» σ. 648). Οι ειδότες δε είναι εις θέσιν να μαρτυρήσουν διά την θρησκευτικήν έξαρσιν και κατάνυξιν, ην εδημιούργει τότε η υπό τοιαύτας συνθήκας εισαχθείσα και εφαρμοσθείσα συμφαλμωδία. Ειρήσθω δ'εξ άλλου ότι πολλαί ορθόδοξοι σλαυικά Εκκλησίαί έχουν εν χρήσει την

συμφαλμωδίαν.

Εις τον διατυπούμενον υπό τινων φόβον περί βαθμιαίας αχρηστεύσεως κλασσικών βυζαντινών μαθημάτων διά της εισαγωγής της συμφαλμωδίας, ήτις ευνοείται μόνον διά της χρήσεως απλών μουσικών μελών, θα είχομεν να παρατηρήσωμεν ότι δεν υφίσταται τοιούτος φόβος διότι αφ' ενός μεν η συμφαλμωδία δεν δύναται να επεκταθή εφ' όλων των ύμνων της Λατρείας μας, αφ' ετέρου δε οι βυζαντινοί χοροί δεν πρόκειται να καταρτηθούν. Ούτω παραμένουν πολλάι ευκαιρίαί προς εκτέλεσιν παραδοσιακών μελών εν τε τοις εσπερινοίς και όρθροις καθώς και εν αυτή τη Θ.Λειτουργία.

στ) Η απόδοσις του νοήματος. Προϋποθέσεις

Δια την ορθήν και καλήν των ύμνων εκτέλεσιν σημασίαν μεγίστην κέκτηται η προσπάθεια προς απόδοσιν του νοήματος των ψαλλομένων.

Το να ψάλλη τις με νόημα δεν είναι εύκολον πράγμα. Απ' εναντίας και δύσκολον είναι και πολυσύνθετον.

Προϋποθέτει κατ' αρχήν ικανάς γραμματικός γνώσεις. Είναι αυτονόητον ότι αγράμματος ή ολιγογράμματος ιεροψάλτης κατακρεουργεί το νόημα των ύμνων, μη δυνάμενος να αποδώση καλώς εκείνο το οποίον δεν κατανοεί. Υπάρχουν διασκεδαστικά επί του προκειμένου ιστορήματα και διηγήσεις, σχέσιν έχουσαι προς την από παλαιότερων ίδια ιεροψαλτών εν χωρίοις, ως επί το πλείστον διακονούντων, μεταλλαγών του νοήματος του ύμνου, είτε δια μετατοπίσεως της στίξεως, είτε δι' αδεξίου χωρισμού λέξεων ή συλλαβών, είτε διά...διορθώσεως της ως εσφαλμένης εκλαμβανομένης λέξεως επί το... καλλιπέστερον, κατά την κρίσιν πάντοτε του αδαώς ψάλλοντος. (Π.χ. Το «κούφοι προς την άνω πορείαν μετίωμεν», διωρθώθη εις «κουφοί προς...», ή το «Θεός Κύριος και επέφανεν ημίν» εις «Θεός Κύριος και επέθανεν ημίν», ή το «ει ηθέλησας θυσίαν, έδωκα αν...» εις «ει ηθέλησας θυσίαν έδωκα, αν...» ή το «Χριστός ανέστη... θανάτω θάνατον πατήσας» εις «Χριστός... θανάτω θάνατον πατήσας και», ή το «Και νόμον εκπληρών, περιτομήν...» εις «Και νόμον εκπληρών περιτομήν, θελήσει...» ή το «θίασον συγκροτήσαντας» εις «θιάσον συγκροτήσαντας» ή το «μείνωμεν Χριστόν βλέψαι» εις «μείνομεν Χριστόν βλέψαι». Τοιούτους παρατονισμούς και λοιπάς της εννοίας αλλοιώσεις ήκουέ τις συχνάκις κατά το παρελθόν. Σήμερον, τουλάχιστον εις τας πόλεις, το φαινόμενον τείνει να εκλείψη χάρις εις την υψηλήν μορφωτικήν στάθμην των ψαλτών, εις το εκπολιτιστικόν έργον των μουσικών μας ιδρυμάτων και εις νεωτέρας μουσικάς βυζαντινάς εκδόσεις, αίτινες απήλειψαν την εν παλαιοίς μουσικοίς βιβλίοις παρατηρουμένην παρατονίαν ή αρρυθμίαν ενίων λέξεων. Ο πολύς Σακελλαρίδης παρετήρει σχετικώς: «Αι βάσεις της σημερινής εκκλησιαστικής μουσικής είναι αι της αρχαίας ελληνικής, η μακραίων όμως δουλεία διέστρεψε τα μέλη ταύτης, και σήμερον σώζονται μέλη άρρυθμα και παράτονα. Και ακούει κανείς τους ψάλτας μας να λέγουν, χωρίς να θέλω να επιρρίψω την ευθύνην εις αυτούς• Θιάσον συγκροτήσαντας πνευματικόν στερέωσον, αντί Θιάσον συγκροτήσαντας πνευματικόν-στερέωσον. Λοιπόν πώς είναι δυνατόν να είναι αυτή αύτη η Μουσική του Βυζαντίου;» (εν Εκκλησία τ. ΙΖ' σ. ΙΙ). Ο δε Κ. Παπαδημητρίου διεπίστου: «Είμαι ευτυχής δυνάμενος να διαπιστώσω ότι τα ανωτέρω εσφαλμένα παραδείγματα, ειλημμένα κατά το πλείστον εκ των εκδόσεων Ιωάννου Πρωτοψάλτου, είναι ορθώς συντεθειμένα εν τω Στιχηρακώ Αναστασιματαρίω και Ειρμολογίω Πέτρου Πελοποννησίου, μελίσαντος επί τη βάσει των παλαιότερων μελοποιών, έχόντων υπ' όψει τα αρχικά κείμενα» (ενθ' ανωτ. σ.12). Εκ των όσων δε και ημείς έχομεν υπ' όψει, εις τα εν χρήσει μουσικά, βυζαντινά βιβλία καταβάλλεται σύντονος προσπάθεια εκ μέρους εκδοτών δια την διόρθωσιν σφαλμάτων στίξεως κλπ. προς διάσωσιν ακεραίου του νοήματος των ύμνων. Επομένως οι από διφθέρας σήμερον ψάλλοντες ιεροψάλται δεν διατρέχουν τον κίνδυνον παρατονισμών και άλλων παραλλαγών των νοημάτων. Απομένει να τονισθή η σημασία της γραμματικής παιδείας των ιεροψαλτών, ήτις αναφαίνεται κυρίως εις τας περιπτώσεις εκείνας, καθ' ας δεν εξαρτώνται εκ του βιβλίου οι ψάλλοντες. Θα έλεγον ότι, υπό τας σημερινάς συνθήκας απαιτείται απαραίτητως το Απολυτήριον Γυμνασίου. Με το εφόδιον τούτο θα δικαιούται τις να αναμένη από τον ιεροψάλτην να κατανοή πρώτος αυτός τα υπ' αυτού ψαλλόμενα, ώστε έπειτα να τα καθιστά προσιτά και κατανοητά και εις τον λαόν. Τούτ' αυτό συμβαίνει και κατά την απαγγελίαν των αναγνωσμάτων είτε του Εσπερινού, είτε κατά την Θ. Λειτουργίαν του Αποστόλου. Τα κείμενα ταύτα, γεγραμμένα εις γλώσσαν αρχαιοπρεπή, απαιτούν ικανάς γνώσεις, εκ μέρους του απαγγέλλοντος, των κανόνων της στίξεως προκειμένου να αποδοθούν εις την εντέλειαν. Είναι απαράδεκτον, τουλάχιστον διά τας πόλεις, ένθα οι εκκλησιαζόμενοι είναι ως επί το πολύ κάτοχοι υψηλής μορφώσεως, να ακούονται τα αποστολικά αναγνώσματα παραπεποιημένα εν πολλοίς, λόγω της κατωτέρας προφανώς μορφώσεως του αναγνώστου. Η εμμελής απαγγελία επιτυγχάνει του σκοπού της όταν παρέχη την δυνατότητα εις τους ακροατάς να κατανοούν τας εννοίας του αναγνώσματος. Διά τον λόγον δε ακριβώς τούτον και επιβάλλεται όπως το Αποστολικόν κυρίως ανάγνωσμα μη ψάλληται πομπωδώς και περιστρόφως, αλλ' απαγγέλληται εμμελώς μεν άλλα μετά σαφηνείας και σεμνότητος παρέχον

ούτω εις τους ακροατάς του την ευκαιρίαν συμμετοχής εις τας εν αυτώ διατετυπωμένας ιδέας και υψηλάς εννοίας.

Εις την εν προκειμένω μορφωτικήν ανοδον των νέων ιεροψαλτών πολλά θα είχαν να προσφέρουν αι Σχολαί βυζαντινής μουσικής. Το μάθημα της απαγγελίας των εκκλησιαστικών κειμένων δεν είναι δευτερεύον. Δύναται να συντελέση κατά πολύ εις τον καταρτισμόν των μαθητών ώστε ότε αργότερον θα καταλάβουν την υπεύθυνον θέσιν του ιεροψάλτου να δύνανται να απαγγέλλουν ορθώς και να αποδίδουν καλώς τα υπ' αυτών αναγιγνωσκόμενα και ψαλλόμενα. Ενθυμούμεθα ότι ότε κατά το παρελθόν, διετελούμεν μαθητής της Σχολής βυζαντινής μουσικής του Ωδείου Αθηνών ο καθηγητής της απαγγελίας αείμνηστος Γιάγκος Αργυρόπουλος αφού ανέλυν εις τους μαθητάς το νόημα ψαλμών ή αποστολικών αναγνωσμάτων, κατήρτιζεν εν συνεχεία τούτους εις την ορθήν απόδοσιν του νοήματος επισημαίνων τα σημεία ένθα επεβάλλετο ισχυρότερος τονισμός της συλλαβής, ή οξύτερος τόνος της φωνής αναλόγως εκάστοτε προς την αποδιδομένην έννοιαν ή λέξιν. Ο χρωματισμός της φωνής, η ποιοτική ρύθμισις του τόνου και άλλα συναφή συντελούν τα μέγιστα εις την απόδοσιν του νοήματος. Ενθυμούμεθα δε ακόμη σπόσην δυσκολίαν τότε αντιμετώπιζον συναδέλφοι μαθηταί ολιγογράμματοι, προκειμένου να αφομοιώσουν τα διδασκόμενα και να αποδώσουν την έννοιαν του ψαλμού ή του ύμνου. Ήτο μία καθαρά ματαιοπονία δι' αυτούς η τοιαύτη προσπάθεια. Αγνοούντες τους κανόνας της γλώσσης, ευρίσκοντο εν αδυναμία του να τονίσουν ορθώς τας λέξεις, να εφαρμόσουν τας στίξεις και γενικώς να βοηθήσουν εις την κατανόησιν του ύμνου. Πρωτίστως όθεν, απαραίτητος τυγχάνει η μορφωτική και γραμματική κατάρτισις των μελλόντων ιεροψαλτών, η τελεία κατά το δυνατόν γνώσις υπ' αυτών των κανόνων της στίξεως και η αρτία εννοιολογική αυτών διείσδυσις εις το νόημα των μελών, προκειμένου ίνα ταύτα αποδίδονται εκάστοτε κατά τον πλέον πρόσφορον και προσήκοντα τρόπον.

Η κατά την απόδοσιν των λειτουργικών ύμνων της Εκκλησίας εκφαινομένη μουσική τέχνη πρέπει να εκτείνεται μέχρι σημείου, καθ' ο δεν θα παραβλάπτεται το ουσιαστικόν μέρος των ύμνων τούτων, ήτοι το υψηλόν αυτών περιεχόμενον. Μουσική η οποία επικαλύπτει την ουσίαν των ύμνων και απείργει τους πιστούς της απολαύσεως των νοημάτων αυτών δεν θητεύει εις τον μέγαν προορισμόν της αλλά καταντά απλούν ακρόαμα μη εμποιούν εις την ψυχήν «σώφρονα λογισμόν» όπως λέγει ο Μέγας Βασίλειος (P.G. 29,213 B). Κατά τον Χρυσόστομον δέον ο ιεροψάλτης να νοή α λέγει και να δύναται αυτά «και ετέροις ερμηνεύσαι, μετά συνέσεως ειπείν και διδάξαι τους ακούοντας». Το νόημα των ύμνων είναι ανάγκη να μετοχετεύεται εις τους πιστούς. Διότι μόνον η κατανόησις αυτού καταξιώνει πλήρως την ορθόδοξον Λατρείαν. «Ουκ έστι θέατρον η Εκκλησία ίνα προς τέρψιν ακούωμεν» παρατηρεί ο ιερός Χρυσόστομος (P.G. 49,58) αλλ' είναι τόπος ένθα όχι απλώς ανάγονται αι ψυχαί προς τον Θεόν, αλλά τούτ' αυτό ενούνται με αυτόν, αποβαίνει «πεδίον συναντήσεως Θεού και ανθρώπων εν τη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας» (Γ. Μεταλληνού•: Αρμόνιον και ορθόδοξος πνευματικότης).

2) Η δευτέρα προϋπόθεσις, μετά την γραμματικήν κατάρτισιν του ψάλλοντος, προς απόδοσιν του νοήματος των ύμνων είναι η αρίστη γνώσις του μουσικού μέλους. Ίσως φανή πως περίεργος ο όρος ούτος. Όμως είναι απαραίτητος. Η αρίστη γνώσις του μέλους παρέχει εις τον ψάλλοντα την ευχέρειαν να κινήται άνέτως μέσα εις τα πλαίσια του ήχου και να ρυθμίζει εκάστοτε το μέλος κατά τοιούτον τρόπον ώστε να διασώζεται πάντοτε η έννοια του ύμνου, εν ανάγκη και δια στιγμιαίας παρεκκλίσεως από της παραδεδομένης μουσικής γραμμής. Τούτο συμβαίνει δια τον λόγον ότι οι ιεροί υμνωδοί κατέβαλον μεν πρώτοι πάσαν πρόνοιαν προς διάσωσιν ακεραίας της έννοιας του ύμνου. Όμως ένίστε, μεταγενέστεροι ίδια ποιηταί, προσαρμόσαντες τους στίχους των προς τι μουσικόν πρότυπον (προσόμοια) διέλαθον του μέτρου, πράγμα όπερ απαιτεί μεγίστην προσοχήν εκ μέρους του εκτελεστού, ώστε η τονιζόμενη συλλαβή να κείται πάντοτε εις την θέσιν, ουδέποτε δε εις την άρσιν. Αναφέρομεν ως παράδειγμα το «Σταυρέ πανσεβάσμιε...». Η πρώτη συλλαβή «Σταυ» κείται εις την θέσιν. Ο άπειρος ιεροψάλτης, επακριβώς εφαρμόζων την επί του «Ολην αποθέμενοι» στηριζομένην μουσικήν γραμμήν, θα εκτέλεση «Σταύρε πανσεβάσμιε...». Η δουλική εξάρτησις από του μέλους οδηγεί εις τας περιπτώσεις ταύτας εις αλλοίωσιν της έννοιας του ύμνου. Η δυσκολία είναι μεγαλυτέρα εις τα προσόμοια ή εις τα ιδιόμελα. Και τούτο διότι εις τα προσόμοια υπάρχει εκ των προτέρων γνωστή η γραμμή του μέλους, ήτοι το μουσικόν υπόδειγμα συμφώνως προς το οποίον θα πρέπει να ψάλουν διάφοροι εις το αυτό μέτρον γεγραμμένοι ύμνοι. Η δυσκολία κυρίως έγκειται εις την ακριβή προσαρμογήν των λέξεων του νέου ύμνου προς τα μελικά και τονικά μέτρα του προτύπου. Αλλά τούτο δεν είναι πάντοτε εύκολον να γίνη εις ας περιπτώσεις αναφέρομεν ανωτέρω, ένθα η ταύτισις η απόλυτος κατά την πορείαν του μέλους προς τον τονικόν ρυθμόν του προτύπου παρακαλύεται ένίστε είτε έκ τινος πλεοναζούσης συλλαβής, είτε έκ τινος διαφοροτικού τονισμού της λέξεως μεταβάλλοντος την θέσιν εις άρσιν και τανάπαλιν. Η αρίστη κατάρτισις του ψάλτου εν προκειμένω αποτελεί απαραίτητον προϋπόθεσιν δια την διόρθωσιν των κακώς κειμένων. Προς τούτο θα έδει να προηγήται μία προπαιδεία του ψάλτου εν σχέσει προς τα υπ' αυτού ψαλλησόμενα μαθήματα ή μέλη ώστε να είναι δεόντως παρεσκευασμένος και ως προς το μέλος και ως προς το περιεχόμενον και το νόημα του ύμνου. Όταν ο ψάλτης διά πρώτην φοράν αντικρύζη τον ύμνον και ως έννοιαν και ως μέλος κατά την στιγμήν καθ' ην εκτελεί τούτον, είναι ενδεχόμενον ή

μάλλον βέβαιον ότι την προσοχήν του επισπά το μέλος αυτό καθ' εαυτό, ενώ το νόημα διεκφεύγει της προσοχής του. Τοιαύτα μέλη ψαλλόμενα prima vista θα έλεγον, παριστούν εν πολλοίς τον ιεροψάλτην ως αυτοσχεδιάζοντα ή και συλλαβίζοντα ενίοτε εν τη προσπαθεία του να εκτέλεση την άγνωστον εις αυτόν μελωδίαν και ταυτοχρόνως να αποδώση και το νόημα του ύμνου. Τούτο συμβαίνει συνήθως εις τους εσπερινούς ή εις τα ιδιόμελα μεγάλων εορτών, οτε τα τροπάρια δεν είναι επαρκώς γνωστά, ως εκείνα των Κυριακών. Διά τούτο ο καλός ιεροψάλτης εγκαίρως θα προετοιμάση εαυτόν μεριμνών δια την άσκησιν αυτού εις τε την μουσικήν γραμμήν, και εις το περιεχόμενον του ύμνου. Με τον τρόπον αυτόν θα διαθέτη ποιάν τινα ανεξαρτησίαν και ευχέρειαν προκειμένου εις δεδομένην στιγμήν να προσαρμόση την μουσικήν γραμμήν προς το νόημα του τροπαρίου και να μη υποτάξη το νόημα εις το μέλος.

Αλλά και από άλλης επόψεως η μουσική κατάρτισις του ιεροψάλτου διευκολύνει την κατανόησιν του ύμνου. Και τούτο διότι ο καλώς κατηρτισμένος ιεροψάλτης είναι εις θέσιν να εκτέλεση επακριβώς και επιτυχώς τα λεγόμενα σημεία ποιότητος της βυζαντινής μουσικής, άτινα προσδίδουν εξαίρετον και ιδιάζον κάλλος εις την μελωδίαν αλλά και σκοπόν έχουν να εξάρουν τα νοήματα των ύμνων. Τα σημεία ποιότητος τιθέμενα εις την πρέπουσαν θέσιν και κατά γράμμα εκτελούμενα διευκολύνουν τα μάλιστα την κατανόησιν του περιεχομένου του ύμνου. Και τούτο ακριβώς συνηγορεί υπέρ της απόψεως ότι οι ιεροί υμνογράφοι της Εκκλησίας μας, οίτινες ταυτοχρόνως ήσαν και μελωδοί, δεν υπέταξαν το νόημα εις την μουσικήν, αλλά αντιθέτως εμερίμνησαν δια την διάσωσιν ακεραίου του νοήματος τούτου δια της εισαγωγής ειδικών σημείων εν τη βυζαντινή παρασημαντική", δι' ων τονίζονται ειδικώτερον ωρισμένα συλλαβαί, εξαίρεται παθητικώς η απόδοσις άλλων, δια λικνισμάτων δε ελαφρών της φωνής αποδίδεται επιτυχώς της λέξεως η έννοια και ούτω πως ο πιστός διευκολύνεται εις το να εννοήση πλήρως του λειτουργικού ύμνου το υψηλόν περιεχόμενον και ταυτοχρόνως να ανυψώση νουν και καρδίαν προς τον Θεόν.

Εν τη πράξει βεβαίως απαιτείται μεγίστη προσοχή δια τον, κατά την συμμόρφωσιν προς τα σημεία ποιότητος, περιορισμόν του ιεροψάλτου εντός των πλαισίων της σοβαρότητας και της ευπρεπείας. Έχομεν επί του σημείου τούτου τονίσει τα δέοντα εν τοις πρόσθεν. Άνευ χειρονομιών και μορφασμών πρέπει να εκτελώνται τα σημεία ταύτα, η δε φωνή αβιάστως εξερχομένη του λάρυγγος να αποδίδη κατά το δυνατόν το νόημα.

3) Μία τρίτη προϋπόθεσις της καλής αποδόσεως του νοήματος του ύμνου υπό του ιεροψάλτου, παραλλήλως προς την γραμματικήν και μουσικήν του κατάρτισαν, είναι και το να κατανοή πρώτος ο ιεροψάλτης το περιεχόμενον του υπ' αυτού αποδιδόμενου ύμνου εν τη έννοια της προσωπικής και συνειδητής συμμετοχής αυτού πρώτου εις την Λατρείαν, και μη περιορισμού του εις μίαν απλήν «επαγγελματικήν» απασχόλησιν, η οποία στερείται του βαθυτέρου υποστρώματος της πνευματικότητος και κατά συνέπειαν του κυριωτέρου ερείσματος προς επίτευξιν της λειτουργικής αναγεννήσεως. Πρέπει με άλλους λόγους ο Ιεροψάλτης να προσεύχεται πρώτος αυτός, δίδων ούτω το σύνθημα αλλά και το καλόν παράδειγμα της αφοσιώσεως εις το ιερόν του έργον. Δυστυχώς ενίοτε ο νους των ιεροψαλτών δεν είναι εις την έννοιαν των ψαλλομένων αλλά περισπάται οτε μεν εις την μερίμναν προς εκλογήν του καταλλήλου τόνου, οτε δε εις την αγωνίαν προς επιτυχή και συγχρονισμένην εκτέλεσιν υπό του χορού των ύμνων, οτε δε και εις άλλας σκέψεις. Εφαρμόζεται δηλαδή εκείνο που ομολογεί ο ιερός συγγραφεύς της Παρακλητικής: «Πολλάκις την υμνωδίαν εκτελών, ευρέθην την αμαρτίαν εκπληρών, τη μεν γλώσση άσματα φθεγγόμενος, τη δε ψυχή άτοπα λογιζόμενος...». Έχομεν και άλλοτε τονίσει πόσον συμβάλλει η προϋπόθεσις αύτη εις την ορθήν απόδοσιν του νοήματος. Δεν νομίζομεν ότι ενδείκνυται να επιμεινώμεν επί του σημείου τούτου, πολλώ μάλλον, όσω η συνεχώς ανερχομένη ποιοτική στάθμη του ιεροψαλτικού στοιχείου, ιδία εις τας πόλεις, εγγυάται περί της πληρώσεως και του όρου τούτου, εκ των ων ουκ άνευ διά μίαν πραγματικήν αναγέννησιν εις τον χώρον της Λατρείας μας.

4) Την κατανόησιν των ύμνων ευνοεί περαιτέρω και η απλότης των μουσικών μελών. Τα αργά και πολύπλοκα μέλη, εκτός του ότι δεν διασώζουν την γνησίαν παράδοσιν της Βυζαντινής Μουσικής, διά της επαναλήψεως των μουσικών φθόγγων, της στρυφνότητος αυτών και των απαιρητήτων φωνητικών παρεκτάσεων υποτάσσουν την ουσίαν εις τον τύπον και το νόημα εις την μουσικήν γραμμήν, με αποτέλεσμα οι πιστοί να παραμένουν αμέτοχοι των υψηλών έννοιών της αφθάστου εις σύλληψιν ορθοδόξου υμνογραφίας. Κατά τον Ζιγαβηρόν τα μέλη της εκκλησιαστικής μας μουσικής δέον να είναι «οικονομικά» και «άτεχνα». Και ως «οικονομικά» νοούνται τα έχοντα άμεσον σχέσιν προς το μυστήριον της σωτηρίας μας, όπερ διά της ενσάρκου οικονομίας του Κυρίου και της θυσίας αυτού τελειούται, ως «άτεχνα» δε τα απλά, ήτοι τα απηλλαγμένα εξεζητημένης τεχνικής επενδύσεως. Τα μη απλά μέλη ουδένα σκοπόν υπηρετούν αντιθέτως μάλιστα αρνητικώς συμβάλλουν εις την μη κοινωνίαν και μετοχήν του πιστού εις τα μεγάλα της Εκκλησίας μας πιστεύματα. Οι πιστοί δυσανασχετούν οσάκις παρεκτείνονται τα μέλη και θυσιάζεται το νόημα εις την μουσικήν τέχνην. Και ας μη εκλαμβάνεται ως απειρία και έλλειψις τεχνικής ικανότητος η εκ μέρους ιεροψάλτου τινός αποφυγή εκτελέσεως στρυφνών μαθημάτων εν ώρα Θ.Λατρείας. Ας το κατανοήσωμεν όλοι ότι η ώρα αυτή δεν προσιδιάζει εις άκαιρους και

άτοπους επιδείξεις, αλλ' είναι ώρα συντριβής και κατανύξεως. Δεν έχει σημασίαν τι μας αρέσει. Σημασίαν έχει τι πρέπει να γίνη. Οι φίλοι πιστοί οι εκ της Ανατολής καταταγόμενοι, εκ Μ. Ασίας ή Κωνσταντινουπόλεως προερχόμενοι, είναι ενδεχόμενον να αρέσκονται εις ό,τι το υπενθυμίζον εις αυτούς παιδικός αναμνήσεις εκ της χαμένης πατρίδος, ή φέρον κατά νουν των εις ακοάς των προσιτά και οικεία μέλη. Το πρόβλημα όμως είναι εάν τα μέλη αυτά είναι τα γνήσια βυζαντινά. Διότι είναι βεβαιωμένον ότι λόγω της μακροαίωνος δουλείας του Έθνους στοιχεία ξενικά επιδράσαντα και επί της μουσικής μας διέστρεψαν τον ακραιφνή της ελληνικόν χαρακτήρα μέχρι σημείου τινός και κατέστησαν τα μέλη εν πολλοίς αγνώριστα. Οι «αμανέδες» λ.χ. δεν αποτελούν μέρος ή έκφρασιν του γνησίου βυζαντινού μέλους. Διά τον λόγον δε τούτον είναι ανάγκη να γίνη ό,τι πρέπει προκειμένου να αποκαθαρθούν τα μέλη από τα «επίσασκτα» στοιχεία, τα οποία ως ελαφρά κόνις έχουν επικαθήσει επ' αυτών αλλοιούντα πως την γνησίαν μορφήν αυτών.

Η απλότης του μέλους εξυπηρετεί και άλλον τινά σκοπόν: απαλλάσσει τον ιεροψάλτην από περιττάς φωνασκίας αι οποίαι μάλλον προς... το ακουσθήναι υπό των ανθρώπων γίνονται. Κραυγαί διάτοροι και «βοαί άτακτο» είναι αυστηρώς απηγορευμένοι εις τους ιεροψάλτας υπό των Κανόνων της Εκκλησίας. Αι εις την δια πασών φωναί καταπνίγουν πάσαν πνευματικήν ικμάδα και αναστέλλουν την κατανυκτικήν ατμόσφαιραν. Κατάνυξις και φωναί υψηλοί και «μεγάλαυχοι» είναι πράγματα ασυμβίβαστα. Την κατάνυξιν δημιουργεί συντηρεί και προάγει η σεμνότης του ύφους του τε λειτουργού και του ιεροψάλτου. Αδικούν ομολογουμένως τον εαυτόν των όσοι εκ των παραγόντων τούτων απολύουν ολόκληρον της φωνής των την δύναμιν καταστρέφοντες ούτω Ο,ΤΙ θεωρείται απαραίτητον και υποβλητικόν δια τον σκιών της προσευχής και της «εν πνεύματι και αληθεία» λατρείας του Θείου. Τας περιττάς «κενοφωνίας» καθιστά επί μάλλον και μάλλον περιττός και η μικροφωνική εγκατάστασις εις τους ναούς ήτις επιτρέπει να ακούονται ευκρινώς και τα εις χαμηλόν τόνον εκτελούμενα μέλη. Μάλιστα τας δυνατάς φωνάς αλλοιώνει συνήθως το μεγάφωνον κατά τρόπον φοβερόν, αναμεταδίδον ταύτας αγνώριστους επί το χειρόν επί προφανεί βλάβη και του εκτελεστού και του ακροατού. Το ψαλτήριον δεν είναι βήμα επιδείξεως. Είναι δεύτερος άμβων προσωρισμένος και ούτος να διδάσκη τον λαόν. Τα λειτουργικά μας κείμενα είναι μνημεία του λόγου και περιέχουν άφθονον κατηχητικήν, δογματικήν, λειτουργικήν και ηθικήν ύλην, την οποίαν οφείλομεν να καθιστώμεν προσιτήν εις τον λαόν.

Ιεροψάλτης επιδιδόμενος εις «άτακτους βοάς» δεν παραβαίνει μόνον Κανόνα Οικουμενικής Συνόδου, δεν εκθέτει μόνον εαυτόν εις τα όμματα των πιστών, αλλά και αμαρτάνει ενώπιον του Θεού δίδων τόπον εις την επίδειξιν και την κενοδοξίαν. Δια τους τυχόν επαιρομένους δια το φωνητικόν των τάλαντον έχουν πάντοτε ισχύν και πρέπει έναυλοι να αντηχούν εις τα ώτα οι θεόπνευστοι λόγοι του Αποστόλου Παύλου: «Τι έχεις ο ουκ έλαβες; ει δε και έλαβες τι καυχάσαι ως μη λαβών;», ως και η μυριόστομος ομολογία ότι «παν δώρημα τέλειον άνωθεν εστί καταβαίνον» εκ του Πατρός των Φώτων. Δώρον Θεού είναι και η γλυκεία φωνή, το «μέταλλον» αυτής, η δεξιότης του λάρυγγος, η φωνητική αντοχή και τα συναφή. Και είναι υπεύθυνοι δωροδόχοι οι λαβόντες το δώρημα τούτο. Υπεύθυνοι ενώπιον του Θεού δια την καλήν διαχείρισιν του ταλάντου, ήτις και θα τους καταστήση ευπροσώπους ενώπιον του δωρητού Θεού. Αντιθέτως η έπαρσις διά το δώρον αποτελεί ανεπίτρεπτον σφετερισμόν αλλοτρίας δόξης, αποτελεί και συνιστά «ύβριον» υπό την κλασσικήν της λέξεως έννοιαν, αξίαν τιμωρίας και όχι επαίνου. Τι το όφελος άλλωστε εάν τους άλλους οδηγώμεν εις τον ουρανόν διά της γλυκείας φωνής, ημάς δε αυτούς αποκλειώμεν εκ λόγων έγώϊσμού ή επιδείξεως και κενοδοξίας της απολαύσεως ταύτης; Τι το κέρδος όταν των άλλων διευκολύνωμεν την ανάτασιν, ημείς δ' αυτοί παραμένωμεν θλιβεροί της γης πεζοί. Ας το προσέξωμεν το ζήτημα. Υπάρχει και εδώ ο αυτός φόβος και κίνδυνος όστις ισχύει και δια τους κήρυκας του Θείου λόγου, ον ο θεός Παύλος είχε πάντοτε προ οφθαλμών όταν μετά φόβου διεκήρυττεν ότι φοβείται «μήπως άλλοις κηρύξας αυτός αδόκιμος γένηται».

ζ) Ειδικά τινά αξιοπρόσεκτα σημεία

Περαίνοντες το κεφάλαιον τούτο περί του τρόπου της ψαλμωδίας εντός του ορθοδόξου ναού, κρίνομεν απαραίτητον να σημειώσωμεν ολίγα τινά και επί ωρισμένων σημείων της Θείας Λειτουργίας εις τα οποία ενδείκνυται μείζων προσοχή εκ μέρους του ιεροψάλτου. Αμα τη ενάρξει της Θ.Λειτουργίας και μεθ' εκάστην δέησιν των «Ειρηνικών» ο λαός διά του ψάλτου αναφωνεί «Κύριε, ελέησον» Η φράσις αύτη ενέχει ικεσίαν και θερμίν προς τον Κύριον παράκλησιν όπως γίνη ίλεως έναντι των αμαρτιών ημών αφ' ενός, και εκπληρώση το προηγηθέν αίτημα της χριστιανικής κοινότητος αφ' ετέρου. Επομένως δεν πρέπει να ψάλλεται κατά τρόπον αγέρωχον και αθεόφοβον τούτο. Κατά τρόπον εγγίζοντα όχι την ικεσίαν αλλά...την απειλήν. Δεν ψάλλεται ιταμώς ως απαιτήσις το «Κύριε ελέησον», όχι προπετώς ως δικαίωμα, αλλ' ηπίως και ταπεινοφρόνως ως δέησις και εκλιπάρησις της θείας μεγαλοσύνης και αγαθότητος. Πρέπει να ψάλλεται όχι ασυνειδήτως αλλ' ενσυνειδήτως, μετά προσοχής και συναισθήσεως του περιεχομένου αυτού. Δια τούτο και ενδείκνυται να

αποφεύγονται κατά το δυνατόν τα σχοινοτενή «Κύριε ελέησον» ή τα εις ρυθμόν εμβατηρίου αποδιδόμενα δια συνεχών επαναλήψεων των δύο τούτων λέξεων. Πάντα ταύτα δεν μαρτυρούν «πνεύμα συντετριμμένον, καρδίαν συντετριμμένην και τεταπεινωμένην», εις ην ευαρεστείται ο Θεός. Εκ της καρδίας πρέπει να εξέρχεται το «Κύριε ελέησον», όχι απλώς εκ των χειλέων, Να είναι απαύγασμα του εσωτερικού μας. Να εκφράζη το πλήρωμα της ψυχής. Άλλως καθίσταται μία τυπική επίκλησις μηδεμίαν σχέσιν έχουσα με την ικεσίαν της ψυχής και την δέησιν της καρδίας. Τα αυτά ισχύουν και διά τα «Παράσχου Κύριε» και τα «Σοι Κύριε». Πάντα ταύτα είναι δεήσεις, και ως δεήσεις δέον να αποδίδονται και να εκτελούνται υπό του ιεροψάλτου. Εν βαθεία δηλονότι συναισθήσει του νοήματος αυτών και της δι' αυτών αιτουμένης θείας αντιλήψεως ή υποσχομένης ανθρωπίνης αφοσιώσεως.

Ο Τρισάγιος ύμνος έχει τόνον πανηγυρικών. Αποτελεί έκφρασιν της μεγαλοσύνης του Θεού. Είναι ο ύμνος των Χερουβείμ προ του Θρόνου της δόξης του Θεού. Κατά συνέπειαν ανάλογος δέον να είναι και η απόδοσις του μέλους. Τον Τρισάγιον ψάλλει ο ιεροψάλτης θριαμβευτικός ως ωδήν επινίκιον προς τον μόνον αληθή Θεόν απευθυνόμενον. Αντιθέτως ο Χερουβικός ύμνος πρέπει να ψάλλεται ηπίως και μετά δέους και συστολής αναλόγου προς την ιερότητα της στιγμής. Αντεδείκνυνται φωνασκία και ισχυραί βοαί κατά την εκτέλεσιν του ύμνου τούτου. Εν το ναώ επικρατεί ατμόσφαιρα κατανύξεως, την οποίαν διαλύουν αι άτακτοι φωναί, ενώ το ήπιον μέλος δημιουργεί μίαν αληθή μυσταγωγίαν διευκολύνουσαν την ψυχικήν άνοδον. Επομένως εκτός τόπου και χρόνου ευρίσκονται όσοι εκμεταλλεύονται την θέσιν των και θεωρούντες την ώραν ταύτην ως μοναδικήν ευκαιρίαν προς επίδειξιν μουσικών γνώσεων, σπεύδουν να εκτελέσουν τον Χερουβικόν ύμνον κατά τρόπον πόρρω απέχοντα της μυσταγωγικής τελετουργίας και μη υποβοηθούντα τους πιστούς. Ενώ ο μνήμων των ευθυνών του και των καθηκόντων του ιεροψάλτης με σιγηλήν φωνήν, ηπίαν, κατανυκτικήν, σχεδόν ακουομένην θα ψάλη τον Χερουβικόν δίδων ούτω πολύτιμον ευκαιρίαν εις τους πιστούς να προσευχηθούν και να αισθανθούν σπάνια συναισθήματα θείας κοινωνίας.

Το «άξιον και δίκαιον» πρέπει να ψάλλεται ηπίως εις τρόπον ώστε να ακούηται ο τελετουργός ιερεύς αναγινώσκων χαμηλοφώνως τας υπερόχους ευχάς προ του φρικτού Θυσιαστηρίου. Άλλως ο λαός παρακολουθών το μέλος, δεν αντιλαμβάνεται της ευχής τα νοήματα και ακούων μετά ταύτα εκφώνως το «Τον επινίκιον ύμνον...» δεν αντιλαμβάνεται την συντακτικήν της φράσεως δομήν, διότι η εκφώνησις είναι η κατάληξις της προηγηθείσης ευχής. Το αυτό λεκτέον και προκειμένου περί του «άγιος, άγιος, άγιος Κύριος Σαββαώθ».

Μεγίστη προσοχή δέον να καταβάλλεται κατά το «Σε υμνούμεν». Είναι η φοβερωτέρα στιγμή της Θ.Λειτουργίας. Με την επίκλησιν του Παναγίου Πνεύματος μετουσιούται ο άρτος και ο οίνος εις Σώμα και Αίμα Χριστού. Οι άγγελοι φρίσσουν προ του φρικτού Μυστηρίου. Ο ιερεύς γονυκλήνης προ της αγ.Τραπέζης δέεται ίνα ο Θεός καταπέμψη το άγιον Πνεύμα. Και οι πιστοί εν συγκινήσει πολλή ζουν την μεγάλην ταύτην στιγμήν. Ο ιεροψάλτης το «Σε υμνούμεν» πρέπει να εκτελέση λίαν ηπίως, μόλις ακουόμενος. Ούτω δεν θα ταράξη την μυσταγωγικήν ατμόσφαιραν και δεν θα παρεμβάλη εμπόδια εις την μεταρσίωσιν των πνευμάτων. Ιεροψάλλται τινές εν συνεννοήσει μετά του λειτουργού ιερέως δύνανται να εκτελούν συντόμως το μέλος, ώστε εις το υπόλοιπον του χρόνου διάστημα να ακούηται η ευχή και η δέησις του ιερέως, του λαού κλίνοντας γόνυ ψυχής και σώματος προς προσκύνησιν της Παναγίας Τριάδος. Γεγονός είναι ότι αμφότερα τα συστήματα καλώς και πρεπόντως εφαρμοζόμενα συντελούν, καθ' α γνωρίζομεν, εις την κοινωνίαν της Χάριτος.

Το «Άξιον εστιν» είναι ύμνος αφιερωμένος εις την Παρθένον Μαρίαν. Το ύφος του ύμνου είναι πανηγυρικών και θριαμβευτικών. Ανάλογος δέον να είναι και η απόδοσις του μέλους. Μεγαλύνομεν την Θεοτόκον μετά παιάνος ιερού διό και η υμνωδία εις τόνον επίσημον πρέπει να αποδίδη αυτόν τον ιερόν παιάνα. Ευτυχώς ότι οι μελωδοί της Εκκλησίας μας έχουν κληροδοτήσει εις ημάς διάφορα και ποικίλα μέλη «Άξιον εστιν» ανταποκρινόμενα εις τας πρόσθεν απαιτήσεις. Υπάρχει λοιπόν το υλικόν. Αρκεί να εκτελεσθή κατά τον πλέον κατάλληλον και επιβεβλημένον τρόπον.

Βεβαίως δεν κρίνομεν άσκοπον να υπομνήσωμεν και ενταύθα την ανάγκην όπως περί πάντων τούτων προηγήται συνεννόησις μεταξύ του Ιερέως και του ιεροψάλτου προς αποφυγήν τυχόν παρεξηγήσεων επί βλάβη της αγαστής αυτών συνεργασίας και της οικοδομής του πληρώματος.

Του λόγου δε ήδη ελθόντος επί την συνεργασίαν γενικώς μεταξύ ιερέως και ιεροψάλτου, καλόν θεωρούμεν να αφιερώσωμεν και ολίγας λέξεις δι' αυτήν, διότι φρονούμεν ότι δια την αρτίαν και ωλοκληρωμένην προσφοράν της θείας Λατρείας ο παράγων «Ιεροψάλτης» δέον να ευρίσκειται εις στενήν επαφήν και συνεργασίαν με τον παράγοντα «ιερεύς». Η συνεργασία αυτή, ως εικός, δεν πρέπει να περιορίζηται μόνον εις θέματα τάξεως εν ταις Ακολουθίαις. Θα ήτο ευχής έργον εάν επεξετείνετο και εις την προσπάθειαν προς αποφυγήν δυσαρμονίας κατά

την εναλλαγή εκφωνήσεων και ψαλμάτων. Ατυχώς, επειδή εκ των ιερέων τινές είναι παντελώς άμοιροι μουσικής παιδείσεως, στερούνται δε και του φυσικού δώρου της μουσικότητας, έρχονται εις φωνητική αντίθεσιν με τον ιεροψάλτην. Εις άλλον τόνον ψάλλει ούτος και εις άλλον ο ιερέυς ποιεί τας εκφωνήσεις. Εις τας περιπτώσεις ταύτας δημιουργείται δυσαρμονία, η οποία και εις τον ιεροψάλτην δημιουργεί προβλήματα αλλά και την Θ.Λατρείαν τραυματίζει. Εις τας περιπτώσεις ταύτας καλόν θα ήτο εάν ο ιεροψάλτης ανελάμβανε να προπαιδεύση κάπως τον ιερέα εις ζητήματα τόνων, ώστε ολίγον κατ' ολίγον να εκλείψη το κακόν. Ένας έμπειρος ιεροψάλτης ποθών την επικράτησιν της αρμονίας εν τη Λατρεία οπωσδήποτε πολλά δύναται να επιτύχη εις τον τομέα τούτον. Πάντως ως γενικήν τινα αρχήν δυναμένην να έχη εφαρμογήν εις ζητήματα τόνων, ημείς τουλάχιστον φρονούμεν ότι η πρωτοβουλία δέον να ανήκη εις τον ιεροψάλτην. Και ιδού διατί: ο ιερέυς κατά τας εκφωνήσεις κυμαίνεται μεταξύ δύο ή τριών το πολύ φθόγγων (φωνών). Αι εκφωνήσεις έχουσι την μορφήν εμμελούς απαγγελίας. Ως εκ τούτου και εις τυχόν χαμηλήν εάν κινηθή ο ιερέυς βάσιν δεν διατρέχει τον κίνδυνον να κατέλθη εις σημείον, το οποίον θα τον δυσκολεύση φωνητικώς, ή εάν κινηθή εις υψηλήν βάσιν ομοίως. Αντιθέτως προς ταύτα ο ιεροψάλτης ψάλλων κινείται τουλάχιστον εις μίαν πλήρη κλίμακα. Ως εκ τούτου θα πρέπει πριν αρχίση το μέλος να φροντίση να επιλέξη τον κατάλληλον τόνον ως βάσιν ο οποίος θα τω επιτρέπη την άνετον εκτέλεσιν του ύμνου. Επομένως και ο ιερέυς, αναγνωρίζων την βασιμότητα του αντιμετωπιζομένου προβλήματος δεν θα πρέπει, νομίζομεν, να επιδιώκη να επιβάλλη εις τον ιεροψάλτην τους τόνους, όλως δ' αντιθέτως θα πρέπει την τοιαύτην πρωτοβουλίαν να παραχωρή εις εκείνον, ακολουθών την βάσιν και ούτος εις τας εκφωνήσεις είτε εις τον βασικόν φθόγγον ιστάμενος, είτε εις έτερόν τινα χαμηλότερον ή ύψηλότερον εν αρμονική προς τον βασικόν ευρισκόμενον σχέσει. Άλλως βεβαίως έχει το θέμα εάν ο ιερέυς είναι κάτοχος μουσικών γνώσεων. Τότε ούτος λαμβάνων υπ' όψιν όλους τους παράγοντας, ως καλός μουσικός, δύναται να κατευθύνη την τονικότητα των υπό του ιεροψάλτου εκτελουμένων μελών, εις ας εννοείται περιπτώσεις εναλλάσσεται εις εκφωνήσεις και ψάσματα ο ιερέυς και ο ψάλτης, όπερ και συνήθως συμβαίνει.

Πάντως ο προσευχόμενος λαός πρέπει να ικανοποιήται και αισθητικώς. Ονόμασέ τις κάποτε την Θ. Λειτουργίαν ως αρίστην ψυχαγωγίαν. Εάν ο όρος εκληφθή κατά κυριολεξίαν, τότε σημαίνει ότι η Θ.Λατρεία αποβαίνει όντως ψυχής αγωγή. Και τούτο συμβαίνει οσάκις αποφεύγεται παν ό,τι προσβάλλει τα αισθητικά διαφέροντα του ανθρώπου και υποβοηθεί την ψυχικήν του ανάπαυσιν. Από της πλευράς δε ταύτης και η διαμνημονευομένη ενταύθα συνεργασία ιερέως και ψάλτου επιβάλλεται να επεκτείνεται καθ' όλην την έκτασιν των σχέσεων αυτών. Είναι όλως άτοπον και απαράδεκτον να γίνωνται δημοσία συστάσεις ή και παρατηρήσεις εκ μέρους του ιερέως προς τον ιεροψάλτην, και πάντη απόβλητον και κατακριτέον, να σχολιάζηται τυχόν ο ιερέυς υπό του ψάλτου και δη και εις επήκοον των πιστών. Πρέπει εις τον λαόν να παρέχεται η εντύπωσις, ήτις άλλωστε δεν θα απέχη και της πραγματικότητας, ότι μεταξύ των παραγόντων του ναού επικρατεί πνεύμα αγάπης, ειρήνης, αρμονικής συνεργασίας και αμοιβαίας κατανοήσεως ως ακριβώς εμπρέπει εις τους εις τον οίκον του Θεού διακονούντας.

Και νυν, κατακλείοντες τας επί του όλου θέματος προεκτεθείσας απόψεις ημών, επιθυμούμεν να τονίσωμεν έτι άπαξ, ότι σκοπός τούτων υπήρξεν ο τονισμός πρωτίστως μεν του σκοπού της ορθοδόξου Λατρείας, εν συνεχεία δε του ρόλου και της συμβολής των ιεροψαλτών εις την λειτουργικήν αναγέννησιν των ημερών μας. Το αίσθημα τούτο της λειτουργικής ανανεώσεως λίαν επιτακτικόν εμφανίζεται εις τας ημέρας μας από τε ορθοδόξου και διαχριστιανικής σκοπιάς. Παραλλήλως δε προς τα συγκαλούμενα ειδικά επιστημονικά συνέδρια προς μελέτην των σχετικών ζητημάτων, παρατηρείται και ποία τις κινήσεις εις τους κόλπους της καθ' ημάς Εκκλησίας της Ελλάδος αποβλέπουσα εις την συνειδητοποίησιν των της Λατρείας σκοπών. Βασική θέσις των όσων μέχρι τούδε εξεθέσαμεν ήτο το ότι η Λατρεία αποτελεί εν των πλέον ουσιωδών γνωρισμάτων και ενεργημάτων της θρησκευούσης ψυχής, απορρέουσα εκ του θεμελιώδους θρησκευτικού βιώματος. Και είναι η Λατρεία μας όχι μόνον τύπος. Ούτε μόνον ουσία. Αλλά τύπος άμα και ουσία. Το αισθητόν σημείον εν τη Λατρεία δεν έχει την έννοιαν παραθεωρήσεως της ουσίας, ούτε «αποπνευματοποιήσεως» αυτής. Είναι το κίνητρον της θρησκευτικής εμπειρίας. Ο δε «θησαυρός των τύπων» δι' ημάς τους ορθοδόξους ενέχει μεγίστην αποστολήν, διότι τα μέγιστα δύναται να συντέλεση εις την ολόψυχον προσφοράν του ευδεδεστάτου θυμιάματος των «πνευματικών ωδών» δηλαδή των προσευχών προς «το υπερουράνιον και νοερόν θυσιαστήριον» συμβάλλων ούτω εις την «εν πνεύματι και αληθεία» λογικήν του Θεού Λατρείαν. Αλλά και η ουσία και το νόημα της Λατρείας, εγκρυπτομένη κάτωθεν του υλικού πολλακίς πέπλου, παραμένει πάντοτε δι' ημάς τους ορθοδόξους ως η μετά κατανοήσεως βίωσις των αξιών της πίστεως, ήτις οδηγεί ημάς εις το να αποκτήσωμεν ό,τι διά της πτώσεως των πρωτοπλάστων απωλέσαμεν, δηλονότι την θέωσιν. Κατά τον απολογητήν Ιουστίνον οφείλομεν κατά την Λατρείαν όπως σπουδάζωμεν «φύλακες των εντεταλμένων εύρεθίην ίνα την αιώνιον σωτηρίαν σωθώμεν» (Ιουστίνου Απολογία Α' P.G. 6,421).

Κατά την ορθόδοξον Λατρείαν «τα ουράνια συναγάλλεται τη γη ••• τα επίγεια συγχορεύει ουρανοίς». Και μέσα εις την ωραίαν και κατανυκτικήν ατμόσφαιραν του ορθοδόξου ναού, ο πιστός εν τη μεθέξει των πνευματικών βιωμάτων απολήγει, κατά τον Γρηγόριον τον Θεολόγον, «υιός γενέσθαι Θεού, Θεός αυτός» (P.G. 35, 785). Επομένως διά και από της θείας Λατρείας ο άνθρωπος προσκτάται όχι μόνον τας βιωτικές του εμπειρίας αλλά και την ψυχικήν απολύτρωσιν και την πνευματικήν ολοκλήρωσιν, την μεταρσίωσιν, την θέωσιν.

Παράγων και ο ιεροψάλτης εντός του χώρου της ορθοδόξου Λατρείας ασκεί υπόρρηγμα μέγιστον και ψυχωφελές. Και οφείλει δια τε της καθόλου αυτού συμπεριφοράς εν τη ενασκήσει των καθηκόντων του, αλλά και της εν γένει μουσικής αποδόσεως των ψαλλομένων να αποβαίνει χειραγωγός των πιστών προς τα άνω, συμβάλλων τα μέγιστα εις την συνειδητοποίησιν, εν τη μεθοδεύσει των σκοπών της Λατρείας, της ανεκφράστου και θείας παρουσίας.

Οι ιεροψάλται ανερχόμενοι εις το εκκλησιαστικόν στασίδιον, περιβαλλόμενοι το ιερόν ράσον, ηγούμενοι του χορού και εξ ονόματος των πιστών «τας λατρείας επιτελούντες», δημιουργούν μίαν ευαίσθητον παρουσίαν εντός του ορθοδόξου ναού. Και η παρουσία αυτή, καθ' ο ευαίσθητος, είναι και λεπτή και ευάλωτος. Δια τούτο απαιτείται εκ μέρους των μεγίστη προσοχή και επιμέλεια. Πάσα προχειρότης ή αβελτηρία δεν αποτελεί απλώς αμέλειαν αλλά αμαρτίαν διά την οποίαν η τιμωρία του Θεού είναι σοβαρά: «επικατάρατος πας ο ποιών τα Έργα Κυρίου αμελώς» (Ιερ. 31,10). Από τους ιεροψάλτας έχει απαιτήσεις και η Εκκλησία και το πλήρωμα. Και η μεν Εκκλησία, δωροφορήσασα εις τούτους την Ιδιότητα του κατωτέρου κληρικού απαιτεί σεμνότητα και ιεροπρέπειαν και πάντα τα ουσιαστικά εκείνα προσόντα των λειτουργών της, διά των οποίων ούτοι καθίστανται ικανοί όπως επιτελούν εν συναισθήσει του χρέους των και εν φόβω Θεού τα καθήκοντά των. Το δε πλήρωμα έχει την απαίτησιν, προσερχόμενον εις τον ναόν δια προσευχήν, να υποβοηθήται υπ' αυτών και να ωθήται μάλλον προς τα άνω.

Είναι όθεν εξόχως ιερόν και μέγα το έργον όπερ η Εκκλησία έχει επιθέσει επί των ώμων των ιερών υμνωδών. Και ούτοι, μνήμονες των παραδόσεων της λαμπράς οικογενείας του ιεροψαλτικού κόσμου, και των απέναντι της Εκκλησίας και του πιστού λαού υποχρεώσεων των το έργον τούτο διεξάγουσι μετά πίστεως και φόβου Θεού εν παντί και πάντοτε προνοούντες «ίνα μη μωμηθή η διακονία» (Β' Κορ. 64,3). Είναι δύσκολον να ευρίσκεται τις πάντοτε συνεπής προς τα πνευματικά του καθήκοντα. Οι ιεροψάλται το γνωρίζουν αυτό. Διό και συντόνους και φιλοτίμους καταβάλλουν προσπάθειας δια να ανταποκρίνονται προς τας υποχρεώσεις της θέσεώς των. Εκλαμβάνουν το στασίδιον ως βήμα διακονίας. Και την τέχνην ως υπηρεσίαν. Άμεσοι βοηθοί και συνεργάται όντες του λειτουργού ιερέως συνεργάζονται μετ' αυτού αγαστώς αποβλέποντες εις την πνευματικήν πρόοδον της ενορίας. Όσον κακόν δύναται να προκαλέση ιεροψάλτης μη εκτιμών την ιεράν του αποστολήν, τόσον καλόν, και δη και εις βαθμόν πολλαπλάσιον, δημιουργεί και προσφέρει εις όλους ο σεμνός, ευλαβής και προσεκτικός υμνωδός. Ούτος συγκλονίζεται από δέος. Ψάλλει όχι «μετά παρατηρήσεως» αλλά απλώς και σεμνώς. Προσφέρει και προσφέρεται. Γίνεται ιερόν κίνητρον. Και οδηγεί ψυχάς εις τον ουρανόν. Αποβαίνει προπομπός του Παραδείσου. Απόστολος του Χριστού και κήρυξ της Χάριτος.

Τοιούτων ιεροψαλτών ανάγκην έχει σήμερα η Εκκλησία. Αγίων κατά πάντα. Και ικανών εις «το επιτελείν αγιωσύνην εν φόβω Θεού» (Β' Κορ. ζ' 1). Και ούτοι οσάκις θα πορεύωνται «άμωμοι εν οδώ», τη οδώ του ιερού των χρέους, θα λαμβάνουν δύναμιν και θείαν ευλογίαν διά να συνεχίσουν ες αεί, «έως υπάρχουν» επί της γης αυτής «λαλούντες εαυτοίς ψαλμοίς και ύμνοις και ωδαίς πνευματικαίς, άδοντες και ψάλλοντες εν τη καρδιά αυτών τω Κυρίω» (Εφεσ. ε', 19).